De verslechterende veiligheidssituatie in de wereld

Voorzitter: Moorman

De verslechterende veiligheidssituatie in de wereld

Aan de orde is het **debat** over **de verslechterende veiligheidssituatie in de wereld**.

De **voorzitter**:
Ik heropen de vergadering. Aan de orde is het debat over de verslechterde veiligheidssituatie in de wereld. Ik heet de beide ministers, Yeşilgöz en Berendsen, van harte welkom in de Kamer, en uiteraard ook alle Kamerleden die bij dit debat aanwezig zijn. Ik zie al meteen het lid Piri bij de interruptiemicrofoon staan.

Mevrouw **Piri** (PRO):
Voorzitter, ik wil graag aan het begin van het debat een punt van orde maken. Dit debat is aangevraagd op 22 september. Op 8 oktober heeft specifiek de minister van Buitenlandse Zaken de toezegging gedaan om voor dit debat scenario's te schetsen aan de Kamer. We hebben drie weken geleden in de procedurevergadering gevraagd om de documenten graag op tijd naar de Kamer te sturen, zodat we ons fatsoenlijk zouden kunnen voorbereiden. We kregen gister een nietszeggende brief, een brief waar niks in stond. Als commissie voor Buitenlandse Zaken hebben wij in meerderheid gevraagd om vandaag alsnog een brief met scenario's te sturen. Drie kwartier geleden kregen we weer een brief zonder scenario's, met het aanbod voor een vertrouwelijke briefing.

Voorzitter, ik wil hier echt, echt een punt maken. Volgens mij werken we hier allemaal hard. We zitten hier weer 's avonds in de plenaire zaal. Dat doen we met veel plezier en met volle inzet, maar dan moet er wel een fatsoenlijk debat mogelijk zijn. Ik verzoek het kabinet dus om te reageren op de vraag waarom ze gewoon niet hebben gedaan wat was toegezegd aan deze Kamer.

De **voorzitter**:
Ik kijk even naar de zijde van het kabinet om te zien of de ministers daar nu op willen reageren of dat zij dat straks in hun eigen inbreng willen doen. Ik zie dat minister Berendsen daar nu op wil reageren.

Minister **Berendsen**:
Dank aan mevrouw Piri voor deze vraag. Ik snap de wens van de Kamer om tot in detail te kunnen controleren op welke wijze wij voorbereid zijn op het allerergste. Daar hebben we het hier eigenlijk over, over de verslechterende veiligheidssituatie. Tegelijkertijd geven wij in de brief ook aan dat wij bereid zijn om een vertrouwelijke briefing te geven. Dat is omdat wij publiekelijk niet alle scenario's kunnen gaan schetsen waar wij ons op voorbereiden, of de wijze waarop wij ons voorbereiden en de acties die we daar vervolgens op richten. Als we dat doen, dan geven we heel veel informatie aan degenen die ons kwaad willen doen. Wij voeren daar dus graag het gesprek over met de Kamer, maar dat kan niet op deze manier in het publieke domein.

Mevrouw **Piri** (PRO):
De minister zei: dat is een uitstekend idee en ik zeg toe dat we met scenario's komen. Dat waren, inmiddels twee maanden geleden, zijn woorden. Volgens mij hadden we

Aan ongecorrigeerde verslagen kan geen enkel recht worden ontleend.
Uit ongecorrigeerde verslagen mag niet letterlijk worden geciteerd.

allemaal iets anders kunnen doen vanavond als de minister had gezegd: "Ik kan dat niet doen. Ik kan dat niet toezeggen. Wat de Kamer hier van mij vraagt, kan ik niet doen." Misschien als de minister daarna bij terugkomst op zijn ministerie bij het voorbereiden van de brief ... Ik zie dat de beslisnota al op 30 september geschreven is. Wij kregen die pas gister, maar die is al op 30 september geschreven. Dan neemt de minister toch contact op met de Kamer? In plaats daarvan staan we hier nu en vraag ik me echt af — ik keek uit naar een inhoudelijk debat — waar we in vredesnaam vanavond een debat over gaan voeren.

De **voorzitter**:
Uw punt is duidelijk.

Minister **Berendsen**:
Ik vind het nog steeds een uitstekend idee om hier met de Kamer over te spreken. Wij hebben samen met de minister van Defensie een tweetal brieven opgesteld waarin we zo veel mogelijk informatie publiekelijk delen over het onderwerp van het debat van deze avond. Aanvullend daarop gaven we vandaag aan de Kamer de mogelijkheid om vertrouwelijk een aantal scenario's door te spreken die we inderdaad niet publiekelijk kunnen delen.

De **voorzitter**:
Ik stel toch voor dat we gewoon met het debat aanvangen, tenzij de Kamer wil dat we het debat op een ander moment voeren. Dat kan natuurlijk altijd.

Mevrouw **Piri** (PRO):
Het probleem is als volgt, voorzitter. Ik hoopte vanavond niet op een politiek debat waarin we de verschillen uitvergroten, maar gewoon op een inhoudelijk debat. Ik vind het zelf het meest vervelend om dit debat zo te moeten starten. We hebben het over een superserieus onderwerp. Als dit aanbod eerder was gedaan vanuit het kabinet, dan had ik graag die vertrouwelijke briefing gehad vóór dit debat. Het heeft acht weken geduurd voordat we dit konden inplannen. Waarschijnlijk kunnen we het pas in januari weer doen. Laten we het debat dus met elkaar voeren, maar ik wil het volgende wel gezegd hebben. Ik voel me als Kamerlid niet serieus genomen door het kabinet op het moment dat er zo wordt omgegaan met de informatievoorziening.

De **voorzitter**:
Waarvan akte. Ik begrijp dat mevrouw Piri ook aangeeft het debat wel te willen voeren. Minister, misschien wilt u tot slot nog reageren. Ik stel voor dat we daarna gewoon starten met het debat.

Minister **Berendsen**:
Tot slot, voorzitter. Het kabinet is van harte bereid om samen met de Kamer te onderzoeken op welke wijze we, in deze veranderende situatie in de wereld, op zo'n goed mogelijke manier het debat kunnen voeren, ook over informatie die we niet publiek willen maken. Want dat debat moet gevoerd worden. Die kennisuitwisseling moet gebeuren; de Kamer moet ons daarop kunnen controleren. Dat kan niet op deze manier in publieke ruimtes. Het kabinet bekijkt graag samen met de Kamer op welke wijze we dat het beste kunnen doen.

Aan ongecorrigeerde verslagen kan geen enkel recht worden ontleend.
Uit ongecorrigeerde verslagen mag niet letterlijk worden geciteerd.

De **voorzitter**:
Dank u wel. Ik wil voorstellen om te beginnen met het debat en het inhoudelijke gedeelte. Dan wil ik als eerste mevrouw Piri namens de fractie van PRO uitnodigen om naar het spreekgestoelte te komen.

Mevrouw **Piri** (PRO):
Voorzitter. De Duitse premier Merz sprak over beslissende maanden. Donald Tusk waarschuwde voor een reëel risico op een drone- en raketaanval op NAVO-landen. Onze eigen veiligheidsdiensten zijn ook klip-en-klaar: militaire escalatie tussen Rusland en het Westen is voorstelbaar. Er is een toegenomen dreiging van hybride activiteiten en Rusland neemt steeds meer risico's.

De met explosieven beladen drones op het vliegveld in Leipzig, de liquidatiepoging op de baas van de Duitse wapenfabrikant Rheinmetall en de brandstichting bij een Ests defensiebedrijf maken duidelijk dat de Russische terreur ook voor Europa een steeds groter gevaar vormt.

In Nederland hebben we te maken met dagelijkse cyberaanvallen, spionage gericht op militaire doelen en kritieke infrastructuur. Afgelopen week kwam nog het bericht naar buiten dat er sprake was van jamming in het luchtruim van Schiphol, waarschijnlijk uitgevoerd vanuit Russische schepen op de Noordzee.

Voorzitter. De vraag die vanavond centraal zou horen te staan is vrij simpel: is Nederland voorbereid? Mijn conclusie is helaas dat ik dat niet weet. Als Tweede Kamer hebben wij het kabinet gevraagd om op basis van crisisscenario's te schetsen hoe onze besluitvorming eruitziet, wat de rol van de EU en de NAVO daarin is en wanneer er sprake is van het inroepen van artikel 4 en 5 van de NAVO of van de wederzijdse verdedigingsclausule van de EU. Welke crisisstructuur treedt in werking bij welk soort aanval? Het kabinet heeft twee maanden de tijd gehad om iets op te stellen, maar we kregen een lullig briefje met daarin niets nieuws. Hoe denkt het kabinet over zo'n serieus onderwerp een fatsoenlijk debat met de Kamer te kunnen voeren?

Een van de doelen van de Russen is om onze samenleving te ondermijnen door middel van het beïnvloeden van het publieke debat en de politieke besluitvorming. Als wij geen fatsoenlijk gesprek kunnen voeren met het kabinet over de afwegingskaders bij Russische hybride aanvallen, dan ben ik bang dat we Moskou juist in de hand spelen.

Ook is er onenigheid en onduidelijkheid over de eventuele rolverdeling tussen de EU en de NAVO bij een serieuze cyberaanval. Hoe staat het kabinet hierin? Deelt het kabinet de oproep van de EU-Commissievoorzitter dat er werk moet worden gemaakt van een Europees veiligheidsprotocol, een zogenaamd Europees artikel 4? Hoe worden de Kamermoties over de Europese veiligheidsraad uitgevoerd? Hoe denkt het kabinet dat de samenwerking tussen de EU en de NAVO kan worden versterkt?

Voorzitter. In de nieuwe geopolitieke realiteit is veiligheid een essentieel onderwerp voor de bescherming van onze samenleving en democratie. We moeten ons voorbereiden op worstcasescenario's en werk maken van civiele en militaire gereedheid. Dat vergt snelle besluitvorming, informatiedeling en het weerbaarder maken van onze samenleving. Een essentieel onderdeel van een weerbare samenleving is mensen bewust maken van de risico's, duidelijk informeren over de dreiging en daarbij ook handelingsperspectieven

Aan ongecorrigeerde verslagen kan geen enkel recht worden ontleend.
Uit ongecorrigeerde verslagen mag niet letterlijk worden geciteerd.

bieden aan burgers. In Nederland is dat tot nu toe beperkt tot de oproep om een noodpakket in huis te nemen. Dat is volstrekt onvoldoende. Hoe kan je de samenleving weerbaar maken als je niet duidelijk maakt waartegen? Mensen kunnen veel aan als je ze serieus neemt. Wat is de publieksstrategie? Is het kabinet bereid om periodiek een openbaar dreigingsbeeld te publiceren met daarbij ook praktische handelingsperspectieven voor burgers? Hierover overweeg ik een motie.

Tot slot, voorzitter. We hebben een aantal weken geleden een sessie aangevraagd met de Militaire Inlichtingen- en Veiligheidsdienst. Een deel daarvan was openbaar. Ik merkte hier alleen al aan journalisten die elke dag het nieuws volgen, dat zij best wel geschokt waren over wat de MIVD zei. En als journalisten dat zijn, wiens werk het is om elke dag het nieuws te volgen, dan zegt dat ook iets over hoe slecht geïnformeerd onze eigen samenleving is over die dreiging, denk ik.

Dank u wel.

De **voorzitter**:
Dank u wel, mevrouw Piri. Ik wil graag mevrouw Van der Werf uitnodigen om naar het spreekgestoelte te komen. Zij spreekt namens de fractie van D66.

Mevrouw **Van der Werf** (D66):
Dank, voorzitter. Vorige week verstoorden Russische schepen op de Noordzee het gps-signaal op de aanvliegroutes van Schiphol. Poetin brengt daarmee Nederlandse burgers in gevaar. Hij denkt dat hij Europa kan intimideren om Oekraïne te laten vallen, want hij weet: zolang onze steun doorgaat, kan hij de oorlog niet winnen. Deze zogenaamde grijze zone kennen we al een paar jaar, maar de dreiging wordt serieuzer en intensiever. Rusland is bereid steeds grotere risico's te nemen, risico's die hij een paar geleden niet nam. Wat zou er gebeurd zijn als Leipzig wel was geslaagd?

De vraag is: zijn wij goed voorbereid op deze vorm van dreiging? De discussie gaat vaak over een mogelijke aanval op een bondgenoot, maar minder vaak over onze afschrikking en weerbaarheid in het huidige scenario. Von der Leyen kaartte dit ook aan in haar State of the Union. Ze stelde een Europees noodprotocol voor, waarmee een land dat geraakt wordt door sabotage alle lidstaten bijeen kan roepen met vooraf klaarliggende handelingsopties. Hoe kijkt het kabinet naar dit voorstel?

Daarnaast blijft mij partij pleiten voor een Europese veiligheidsraad. Dat is geen vervanging van de NAVO maar een vangnet, een politiek forum waarin Europa snel kan besluiten als de Amerikanen niet op tijd thuis geven. Een meerderheid van de Kamer steunt dat en in januari werd dan ook onze motie aangenomen om daar draagvlak voor te zoeken. Wat heeft de minister sindsdien gedaan om dat draagvlak te vinden?

Voorzitter. De onderhandelingen. We begrijpen nu dat er vijf afgevaardigden uit de E5 worden gezocht, Groot-Brittannië, Frankrijk, Duitsland, Italië en Polen. Nederland zit daar niet tussen, terwijl wij meer bilaterale steun aan Oekraïne leveren dan een aanzienlijk deel van deze landen. Op welke manier oefent Nederland nog invloed uit op dit proces, vraag ik de minister. Kan de minister toezeggen dat over Europese veiligheid en eventuele concessies pas gesproken kan worden na een onvoorwaardelijk staakt-het-vuren en dat Nederland Oekraïne stut tegen iedere concessie waarbij het onveroverd grondgebied moet inleveren?

Aan ongecorrigeerde verslagen kan geen enkel recht worden ontleend.
Uit ongecorrigeerde verslagen mag niet letterlijk worden geciteerd.

Mijn partij blijft erbij: Oekraïne kan alleen serieus onderhandelen als het sterk staat. Praten moet en een staakt-het-vuren moet er zo snel mogelijk komen, want Rusland bouwt ruim 200 nieuwe tanks en 2.000 raketten per jaar. En alleen al dit jaar bouwde het 100.000 aanvalsdrones. Die productie gaat door, ook na een akkoord. En die raketten landen nu op Oekraïne, maar tanks zien we allang nauwelijks aan het front. Die gaan de opslag in voor een toekomstig conflict.

De dreiging zal nog lang voortduren en daar moeten we iets tegenoverstellen. Daar hebben we de Amerikaanse industrie voorlopig nog voor nodig, maar we moeten het zelf gaan doen. We lezen goede dingen over Freyja, het Europese luchtafweerproject. Hoe zorgt de minister dat dat nog sneller van de grond komt?

Voorzitter. We hebben te maken met een Amerika dat ons vraagt om onze toon tegen Poetin te matigen, maar die onszelf met een botte bijl bewerkt, dat wapenleveringen inhoudt maar de opbouw van onze eigen defensie-industrie frustreert, dat de Starlinkterminals uitzet maar boos reageert als we Europese alternatieven ontwikkelen. Als iemand dus zijn toon moet matigen, dan is het Washington. Is het niet tijd om dat duidelijker tegen de VS te zeggen, zo vraag ik de minister.

Voorzitter, tot slot. Onderhandelen met de VS is niet nodig als we zorgen dat het Strafhof toegang heeft tot onafhankelijke bankrekeningen en we het blocking statute inroepen. Hoe staat het met de uitwerking van de opties voor die rekening, vraag ik de minister.

De **voorzitter**:
U bent aan het einde gekomen van uw ...

Mevrouw **Van der Werf** (D66):
Ja, voorzitter.

De **voorzitter**:
U hield al in, omdat u mevrouw Dobbe aan zag komen schrijden.

Mevrouw **Van der Werf** (D66):
Absoluut.

Mevrouw **Dobbe** (SP):
Ik denk dat dat laatste punt over het Strafhof een heel goed punt is. We moeten ons inderdaad wat steviger gaan opstellen tegenover de Verenigde Staten.

Ik heb een andere vraag en wel over de internationale rechtsorde en de verdragen die we met elkaar sluiten. Dat doen we vaak in tijden van hoge spanning, omdat we willen dat wat er is gebeurd in het verleden, niet nog een keer gebeurt. Ik heb het in dit geval over het non-proliferatieverdrag en kernwapens. Wat ik dus met lede ogen zie gebeuren, is dat kernwapens steeds meer genormaliseerd worden. Ook dit kabinet lijkt geen stappen meer te ondernemen omdat het even niet de tijd is om nu te werken aan het non-proliferatieverdrag. Ik zou zeggen: het is juist nu wel de tijd. Ik ben benieuwd wat D66 daarvan vindt.

Aan ongecorrigeerde verslagen kan geen enkel recht worden ontleend.
Uit ongecorrigeerde verslagen mag niet letterlijk worden geciteerd.

Mevrouw **Van der Werf** (D66):
Wij vinden het prima om daarover door te praten. Volgens mij heeft u daar ook het gesprek over gevoerd met collega Belhirch in de commissie Defensie.

Mevrouw **Dobbe** (SP):
Dat kan, maar ik wil nu ook graag het gesprek voeren met mevrouw Van der Werf in dit debat. Het gaat natuurlijk ook over de veiligheidssituatie in de wereld en over hoe wij ons opstellen als het gaat over onze eigen weerbaarheid en de opstelling van dit kabinet, dat zegt: we stappen misschien in een kernwapenverdrag met Frankrijk. Rusland dreigt met kernwapens en de Verenigde Staten dreigen ook met kernwapens. Dat is de situatie waarmee we nu te maken hebben. Ik maak me daar heel erg veel zorgen om …

De **voorzitter**:
Uw vraag?

Mevrouw **Dobbe** (SP):
… vooral omdat er geen stappen worden gezet in de naleving van het non-proliferatieverdrag. D66 is een partij die het internationaal recht belangrijk vindt en internationale verdragen ook, dus bent u het er niet mee eens dat we daar stappen in moeten zetten?

Mevrouw **Van der Werf** (D66):
Voor de helderheid: wij zijn niet voor meer kernwapens. Wij zijn er wel voor dat Europa zich geloofwaardig kan afschrikken. Ik denk dus dat het goed is om samen met andere landen te kijken en met Frankrijk te gaan praten over hoe we de die Europese afschrikking overeind houden.

De **voorzitter**:
Mevrouw Dobbe, tot slot.

Mevrouw **Dobbe** (SP):
Maar hoe kijkt u dan naar het feit dat Nederland het non-proliferatieverdrag heeft ondertekend? Moeten dan maar even helemaal niets meer doen met dat verdrag, het even aan de kant schuiven? Hoe kijkt D66 dan naar dat ontzettend belangrijke non-proliferatieverdrag?

Mevrouw **Van der Werf** (D66):
Ontwapening blijft natuurlijk het doel, maar dat is niet iets eenzijdigs. Op het moment dat Poetin met kernwapens dreigt, maakt dat Europa ook niet veiliger. Ik denk dus dat het heel goed is dat wij met Europese partners kijken hoe wij daar op dit moment mee omgaan.

Mevrouw **Piri** (PRO):
Nederlanders zagen vorige week weer het jammen boven Schiphol. Ze horen dingen over cyberoperaties en het in de gaten houden van onze militaire routes. Dat lijken bijna incidenten te zijn, gewoon eens in de zoveel weken weer een incident in de krant. Denkt mevrouw Van der Werf dat daar een patroon achter zit of dat het incidenten zijn?

Aan ongecorrigeerde verslagen kan geen enkel recht worden ontleend.
Uit ongecorrigeerde verslagen mag niet letterlijk worden geciteerd.

Mevrouw **Van der Werf** (D66):
Ik denk dat daar een patroon achter zit.

Mevrouw **Piri** (PRO):
Dat denk ik ook. Heeft mevrouw Van der Werf ook het gevoel, net als mijn fractie — we reizen veel als commissie Buitenlandse Zaken en komen weleens in de Baltische Staten of in Polen — dat er in andere landen veel meer gesprekken zijn over die dreigingen en ook over de handelingsperspectieven dan hier in Nederland?

Mevrouw **Van der Werf** (D66):
Ja, zeker. Ik kan me de vertrouwelijke briefing van de MIVD goed herinneren; ik meen dat die eind september was. Niet alleen journalisten waren heel geïnteresseerd in dat onderwerp, maar ook de leden van de commissie Buitenlandse Zaken en de commissie Defensie — "blij" is een gek woord — vonden het heel goed dat wij zo inhoudelijk geïnformeerd konden worden over dit thema. In dat licht had ik mij ook in zekere zin verheugd op scenario's die we vanavond hier zouden kunnen bespreken in dit debat.

De **voorzitter**:
Piri, tot slot.

Mevrouw **Piri** (PRO):
Dat gaat niet gebeuren. Dat weten we nu inmiddels. Hoe kijkt mevrouw van der Werf daarnaar? Moeten wij niet gewoon eigenlijk veel meer vanuit de overheid communiceren over wat die dreigingen zijn, toch ook openlijker gesprekken voeren over dat dreigingsbeeld en ook laten zien dat Nederland voorbereid is? Ik denk dat het ook belangrijk is dat er niet alleen maar angst wordt gezaaid, maar nu zitten we aan de andere kant. We doen zo erg niks dat ik bang ben dat als er iets gebeurt, de reactie precies wordt wat de Russen willen: dat de samenleving, de politieke besluitvorming en het maatschappelijk debat totaal gepolariseerd worden.

Mevrouw **Van der Werf** (D66):
Daar ben ik het zeer mee eens. Ik denk dat onze sociale weerbaarheid, zoals dat genoemd wordt, achterblijft bij de feiten, terwijl we wel in die briefings constateren dat die hybride aanvallen in aantal toenemen en ook dat het risico dat Rusland daarbij neemt steeds groter wordt. Tegelijkertijd zien mensen het nieuws dat er weer jamming plaatsvindt, dat onze vliegtuigen daarmee in gevaar zijn, eigenlijk bijna met lede ogen aan. Ik denk dat wij daar een slag te maken hebben als parlement en dat wij hier dus ook deze bewindspersonen aan moeten sporen om daar stappen in te zetten.

De **voorzitter**:
Dank u wel, mevrouw Van der Werf. U was aan het einde gekomen van uw bijdrage, dus dan zou ik nu graag de heer Hoogeveen, van JA21, naar het spreekgestoelte willen vragen. Ook u schuift iets op naar boven in de volgorde van de sprekerslijst. Een aantal van uw collega's zijn niet aanwezig in de plenaire zaal, vandaar. Gaat uw gang.

De heer **Hoogeveen** (JA21):
Voorzitter, dank. Gisteren mocht ik te gast zijn bij een receptie voor onze Koreaveteranen. Bijna alle nog levende veteranen, en dat zijn er niet zo veel meer, waren daarbij aanwezig. Vanaf 1950 vertrokken zij om een land te verdedigen dat zij niet kenden, voor een volk dat zij nooit hadden ontmoet. Toen zij, nota bene vrijwillig, in

Aan ongecorrigeerde verslagen kan geen enkel recht worden ontleend.
Uit ongecorrigeerde verslagen mag niet letterlijk worden geciteerd.

Korea ten strijde trokken, konden zij onmogelijk voorzien hoe Zuid-Korea er ruim 75 jaar later voor zou staan en dat dit vrije en welvarende land een van onze meest betrouwbare partners ter wereld zou worden.

Voorzitter. Laten we daar inspiratie uit putten. Het verhaal van Zuid-Korea laat namelijk zien hoe anders de wereld 75 jaar later is. Hoe Oekraïne er over 75 jaar voor zal staan, weet nog helemaal niemand, maar ook nu worden weer de keuzes gemaakt die de internationale verhoudingen voor lange tijd zullen bepalen. Dat brengt me bij hoe Europa zich in deze woelige wereld opstelt. Wat dat betreft is het nu alle hens aan dek. Vandaag en morgen zien presidenten Trump, Xi en Poetin elkaar in Shenzhen. Morgen vergadert ook de Coalition of the Willing in Berlijn. Overmorgen is de uitgestelde EU-top met het VK in Brussel. In die zin kan de timing van dit debat slechter.

Voorzitter. Ik begin met afgelopen vrijdag. Toen werd bekend dat de E5 en de EU-instituties samen de Europese afvaardiging zullen vormen voor de vredesonderhandelingen over Oekraïne. Het is logisch dat grote Europese landen zelf aan tafel willen, maar kennelijk moet ook de Europese Commissie weer afzonderlijk vertegenwoordigd zijn. Ik heb vier afzonderlijke vragen. Waarom is alleen de Raad niet voldoende om namens de Europese Unie aan te schuiven? Is dit volgens het kabinet nou de meest slagvaardige manier om Europa te vertegenwoordigen? Wanneer verwacht het kabinet formele Europese deelname aan de gesprekken en onder welke voorwaarden? Is dan ook bekend of de Europese afvaardiging de hybride aanvallen van Rusland daar ook direct ter sprake zal brengen?

Voorzitter. We gaan richting het vijfde jaar van de grootschalige Russische agressie in Oekraïne. Nergens anders ter wereld wordt zo'n intensieve interstatelijke oorlog gevoerd. Het gaat om 1,6 miljoen soldaten langs ruim 1.200 kilometer aan frontlinie en meer dan 2 miljoen doden en gewonden. Het zijn ongelofelijke aantallen. De Duitse bondkanselier maakt daarom een terecht punt over de lastenverdeling van de steun aan Oekraïne. Met name noordelijke EU-landen geven meer bilaterale steun dan zuidelijke landen. Als niet alle landen zich naar rato committeren aan steun voor Oekraïne, dan is Duitsland nu zelfs bereid de onderhandelingen over de begroting te blokkeren. Merz doelde echter ook op de vier Oost-Europese dwarsliggers die nu wel mee zouden moeten gaan doen aan een nieuwe Europese lening van 45 miljard, die de Commissie vandaag bekend heeft gemaakt. Zoals bekend is mijn fractie tegen dit soort gezamenlijke Europese schulden. Oekraïne moet met name op onze steun kunnen rekenen, maar dat vraagt om structurele bilaterale bijdragen van lidstaten. Wat is de reactie van het kabinet op dit nieuwe voorstel van 45 miljard euro en hoe waardeert het kabinet de oproep van de Duitse bondskanselier? Zou dit niet juist beter van toepassing moeten zijn op bilaterale steun?

Voorzitter. Ik rond af. De oorlog in Oekraïne laat zien wie onze voornaamste vrienden in de wereld zijn: de Verenigde Staten, het Verenigd Koninkrijk, Canada, Japan, Zuid-Korea en Australië, landen die Oekraïne ook substantieel gesteund hebben. In Brussel wordt volop gesproken over "made in Europe". Nederland pleit terecht, conform mijn motie, voor "made with Europe", met deze partners. Hoe gaat het kabinet zich in Europees verband nog vocaler opstellen, ook specifiek om de Britten, nu gezien de VK-top, maar ook alle andere nauwe partners van de EU, zo veel mogelijk te ontzien van dit soort protectionistische maatregelen? Volgens mij is het tegenovergestelde van wat we

Aan ongecorrigeerde verslagen kan geen enkel recht worden ontleend.
Uit ongecorrigeerde verslagen mag niet letterlijk worden geciteerd.

willen dat we onze trusted partners alleen maar buitensluiten. We hebben elkaar nu juist keihard nodig.

Dank u wel.

De **voorzitter**:
Dank u wel, meneer Hoogeveen. Voordat u vertrekt van het spreekgestoelte, krijgt u nog een interruptie van de heer Van Lanschot.

De heer **Van Lanschot** (CDA):
We kennen de heer Hoogeveen natuurlijk als een Koreakenner. Ik ben wel benieuwd naar het volgende. Zuid-Korea heeft natuurlijk ook te maken met dreigingen, hybride dreigingen, of hoe je het ook wil noemen, vanuit Noord-Korea. Wat kunnen wij eigenlijk leren van hoe Zuid-Korea daarmee omgaat?

De heer **Hoogeveen** (JA21):
Oe, dan moet ik me niet laten verleiden tot het geven van een college, want dat gaat heel ver terug.

De **voorzitter**:
Nee, dat is niet de bedoeling.

De heer **Hoogeveen** (JA21):
We kunnen ervan leren dat het een land is dat onder constante dreiging weet hoe het moet acteren op bepaalde spanningen, hoe het moet de-escaleren en wanneer het nodig is om te vertrouwen op internationale partners, waaronder Nederland, dat overigens ook militair aanwezig is op de 53ste parallel bij de grens met Noord-Korea. Wat we dus kunnen leren van Zuid-Korea, is, denk ik: weet dat de dreiging constant is en weet hoe je erop moet reageren. Ik sluit me ook geheel aan bij de woorden van mevrouw Piri, die zegt dat we ook echt scenario's moeten hebben en voorbereid moeten zijn. Het tweede punt is: zorg dat je een coalitie hebt van landen waar je op kan bouwen en die internationaal gedragen is.

De **voorzitter**:
Dat viel alles mee als college. Dank, meneer Hoogeveen. Het was interessant, hoor, maar niet een heel college. Dan gaan wij door met mevrouw Dobbe namens de fractie van de Socialistische Partij. Gaat uw gang.

Mevrouw **Dobbe** (SP):
Dank u wel, voorzitter. Maakt het militariseren van onze samenleving ons veiliger of juist kwetsbaarder? De militarisering wordt namelijk betaald met enorme bezuinigingen op onze zorg, sociale zekerheid of het onderwijs. Zoals de directeur van het SCP eerder al zei, is investeren in sterke, verbonden gemeenschappen even hard nodig als investeren in Defensie.

Wat doet het met jongeren dat hun toekomst ondergeschikt wordt gemaakt aan militarisering? Dit kabinet bereidt de opkomstplicht voor. Als jongeren niet onder dwang het leger in willen, moeten ze straks misschien de gevangenis in, ook als ze een enquête niet willen invullen. Veiligheid gaat ook over de toekomst van onze jongeren. Die willen hun toekomst terugpakken. Die willen niet onder dwang het leger in. Daarom

Aan ongecorrigeerde verslagen kan geen enkel recht worden ontleend.
Uit ongecorrigeerde verslagen mag niet letterlijk worden geciteerd.

komen ze ook deze vrijdag in actie met een nationale jeugdstaking. Ik snap dat. Wij staan ook achter hen.

Wie vrede wil, moet zich voorbereiden op vrede. Voor vrede is de-escalatie en diplomatie nodig, en geen wapenwedloop. De brief die we gisteren hebben ontvangen over de Russische veiligheidsdreiging noemt het woord "de-escalatie" één keer. Er staat dat het kabinet zich ervoor inzet, maar hoe dan? Want ik zie het niet. Graag een reactie.

Als iets de wereld echt onveiliger maakt, zijn het wel kernwapens en een kernwapenwedloop. In antwoord op vragen zegt het kabinet dat een kernwapenvrije wereld het doel blijft, maar nu even niet, staat er dan ook in zoveel woorden. Maar dat kan toch niet de conclusie zijn? "Juist nu wel" zou het antwoord moeten zijn. Anders investeert Nederland namelijk wel in kernwapens door een nucleaire samenwerking met Frankrijk, maar niet in diplomatie gericht op ontwapening, wat internationaalrechtelijk wel een verplichting is. Hoe geeft het kabinet nu invulling aan het non-proliferatieverdrag? Is het kabinet bereid om via diplomatieke kanalen in ieder geval te verkennen welke stappen gezet kunnen worden om het non-proliferatieverdrag uit te voeren?

Het kabinet weigert ook om Amerikaanse nucleaire dreigementen tegen Iran te veroordelen. In april dreigde Trump met het vernietigen van een hele beschaving. In mei zagen we een AI-plaatje dat Trump deelde waarop hij op een rode knop drukt en er op verschillende schermen achter hem nucleaire explosies plaatsvinden. In juni dreigde hij dat Amerika het ultieme middel heeft om in te zetten. In september zei hij dat het de vraag is of en wanneer hij het totale land opblaast. Dreigen met kernwapens is levensgevaarlijk. Is de minister bereid om alle dreigementen met kernwapens altijd te veroordelen, wie die dreigementen ook uit?

Het is, denk ik, heel reëel dat we ons beter moeten voorbereiden op hybride oorlogsvoering of sabotage. Daarom had ik ook graag liever nu een echte brief gehad, zodat we het hierover hadden kunnen hebben. We hebben gezien dat supermarkten zijn stilgelegd, vliegtuigen aan de grond zijn gezet door bommeldingen of gps-jamming, en treinen zijn stilgezet. Het is kwetsbaar. Het politieke antwoord blijft achter. Bij mondelinge vragen over het cyberincident bij Albert Heijn was onduidelijk wie de vragen zou beantwoorden. Dat werd de staatssecretaris van Voedselzekerheid in plaats van de staatssecretaris Digitale Economie en Soevereiniteit. De staatssecretaris Digitale Economie heeft overigens geen budget en geen mandaat. Door zich op te stellen als een "cheerleader" — dat zijn haar eigen woorden — probeert ze alsnog dingen voor elkaar te krijgen. Zij moet zich dus opstellen als cheerleader. De ministers van Defensie en Buitenlandse Zaken verwijzen in de brief over hybride dreigingen naar de Wet weerbaarheid kritieke entiteiten, die wordt gecoördineerd door de minister van Justitie en Veiligheid, maar wordt uitgevoerd door alle losse vakministers. Wie is hier nou verantwoordelijk? Wie neemt hier nou echt de regie? Er moet toch een duidelijk persoon en ministerie zijn die hiervoor de regie neemt en die wel mandaat en budget heeft? Daar krijg ik dus graag een reactie op.

Dank u wel.

De **voorzitter**:
Dank u wel, mevrouw Dobbe. Ik nodig graag de heer Van Lanschot namens de fractie van het CDA uit. Gaat uw gang.

Aan ongecorrigeerde verslagen kan geen enkel recht worden ontleend.
Uit ongecorrigeerde verslagen mag niet letterlijk worden geciteerd.

De heer **Van Lanschot** (CDA):
Dank, voorzitter. Staal en kolen, dat is waar de Europese samenwerking mee begon. Die begon met integratie van onderop om oorlog te voorkomen. Sinds de grootschalige invasie van Rusland in Oekraïne staat Europa voor een vergelijkbare uitdaging. Onze Veiligheidsstrategie 2026-2030 legt dan ook de nadruk op Europese veiligheid. Het kabinet schrijft dat we "voorop willen lopen in het realiseren van een sterk Europa binnen de NAVO". Maar hoe gaan we dat doen? Het CDA ziet grofweg twee routes: de pragmatische school of die van de instituties. Beide denkrichtingen zijn het grofweg eens over de bouwblokken: Europese command and control, conventionele capaciteit opbouwen, strategische enablers ontwikkelen et cetera et cetera.

Maar die twee scholen zijn het over twee zaken oneens. De eerste is de relatie met de NAVO. Voor het CDA is die keus heel duidelijk: de NAVO is nog steeds het machtigste bondgenootschap ter wereld en in de geschiedenis van de mensheid. Maar het is meer dan "to be or NATO be". Het gaat ook over implementatie. Dank voor het waarderen van de woordgrap trouwens. In welke volgorde moet je de bouwblokken plaatsen om tot resultaten te komen? De onderschatte factor daarbij is tijd. We hebben simpelweg maar een aantal jaren totdat Rusland zijn militaire vermogen weer versterkt heeft. Laten we er niet omheen draaien: de institutionele route gaat gewoon niet snel genoeg. Het duurt gewoon te lang voordat we bepaald hebben wat het betekent om artikel 42.7 te operationaliseren of wat een "defensie-unie" nou eigenlijk is. Dat maakt die zaken niet onbelangrijk, maar we moeten er gewoon niet mee beginnen.

Waarmee dan wel, vraagt u zich af? We moeten beginnen met het in de bek kijken van het geopolitieke beest. Op dit moment hebben de Verenigde Staten ongeveer 80.000 militairen in Europa gestationeerd. Er loopt nu een force posture review van de VS en het is niet ondenkbaar dat dat aantal troepen de komende jaren wordt afgebouwd. Het lijkt dan ook logisch om die te vervangen door militairen van Europese bodem. Ook bij een wapenstilstand in Oekraïne is het te verwachten dat Europese landen onderdeel worden van een afschrikkingsmacht. Over welk aantal permanent gestationeerde militairen heb je het dan? Een optelsom van indicatief zo'n 100.000 troepen lijkt geen gekke schatting.

Voorzitter. Wanneer militairen uit Europese landen samen gestationeerd zijn, dan krijg je samenwerking van onderop. Met welk radiosysteem kunnen we goed communiceren? Welke best practices op logistiek gebied hebben jullie? Hoe kunnen we samen een aanvalsdoctrine op drones ontwikkelen? Parallel daaraan moet je natuurlijk ook gewoon investeren in het ontwikkelen van je conventionele capaciteit — dan bedoel ik natuurlijk drones en munitie — maar ook strategische enablers zoals inlichtingen en antiballistische luchtafweer. Boven op al die praktische zaken kun je vervolgens je instituties bouwen. Een Europese veiligheidsraad zou dan dus beginnen als een informele club die als een spelverdeler optreedt. Na verloop van tijd zou je daar ook formele bevoegdheden aan toe kunnen wijzen.

Voorzitter. Het CDA is dus voorstander van een pragmatische route naar Europese defensiesamenwerking. Het denken vanuit permanent gestationeerde troepen van Europese NAVO-landen zou daar een belangrijk onderdeel van moeten zijn. We zijn benieuwd naar de reactie van de ministers. Ik ben bijna klaar. In zijn beroemde verklaring noemde Schuman de Europese Gemeenschap voor Kolen en Staal een "point

Aan ongecorrigeerde verslagen kan geen enkel recht worden ontleend.
Uit ongecorrigeerde verslagen mag niet letterlijk worden geciteerd.

limité, mais décisif". Zo'n beperkt maar doorslaggevend punt hebben we nu ook nodig.

Dank u wel.

De **voorzitter**:
Dank u wel, meneer Van Lanschot. Er is een interruptie van mevrouw Piri.

Mevrouw **Piri** (PRO):
We gaan toch proberen om er iets van een debat van te maken, toch? Ik kijk ook naar de collega's. Ik moedig ze aan. De heer Van Lanschot heeft het net over die Europese veiligheidsstructuur. De EU heeft een zogenaamde hybride toolbox. De NAVO heeft in 2016 bij de Warsaw Summit ook gezegd dat ook een hybride aanval een reden kan zijn voor artikel 4 en artikel 5, dus dat we ook zo'n aanval zien als een aanval op ons allen. Is het voor de heer Van Lanschot duidelijk wat voor mogelijke hybride aanvallen er kunnen komen en wat dan de beslisboom voor Nederland is?

De heer **Van Lanschot** (CDA):
Het korte antwoord is nee.

Mevrouw **Piri** (PRO):
Wil de heer Van Lanschot daar als woordvoerder Buitenland én als woordvoerder Defensie van zijn fractie graag inzicht in krijgen?

De heer **Van Lanschot** (CDA):
Zeker. Ik kan me voorstellen dat elementen daarvan vertrouwelijk zijn, maar het lijkt me nogal slim om dat inzicht te hebben. Collega De Groot heeft daar enkele weken geleden ook in een motie toe opgeroepen. Die hebben wij ondersteund, dus ik zou daar een groot voorstander van zijn.

De **voorzitter**:
Mevrouw Piri, tot slot.

Mevrouw **Piri** (PRO):
Ja, tot slot, voorzitter. Hoe pakken we dit op? We hebben steeds vaker met dit soort debatten te maken. Volgens mij is de hybride dreiging van Rusland een van de meest serieuze onderwerpen, zeker qua internationale veiligheid. Hoe kunnen we onze taken, ook als parlementariërs, volgens de heer Van Lanschot op een fatsoenlijke manier uitvoeren? Welk evenwicht zoeken we daarin met het kabinet? Heeft de heer Van Lanschot daar ideeën over?

De heer **Van Lanschot** (CDA):
Ja, een aantal zaken. Eén element is: benoemen wat er gebeurt en dat niet verzwijgen of het te geheim houden. Het incident in Leipzig heeft de Duitse staat vrij snel geattribueerd, dus toegewezen, aan Rusland. Bij vergelijkbare gevallen deden ze daar zes maanden over. Dit was volgens mij na een paar weken. Het moet dus niet zo zijn dat we in stilte maar incasseren. We moeten dat gewoon benoemen en blootleggen. Dat is stap één. Twee: dan wil je ook reageren. Dan helpt het als je een instrument, een toolkit, hebt waarmee je dat kunt doen. Dat moeten natuurlijk wel afgewogen en effectieve maatregelen zijn. Ik heb er zelf net als de heer Dassen ooit voor gepleit om de bevroren tegoeden, die 210 miljard, in te zetten. Een deel kan naar directe steun voor

Aan ongecorrigeerde verslagen kan geen enkel recht worden ontleend.
Uit ongecorrigeerde verslagen mag niet letterlijk worden geciteerd.

Oekraïne, maar je zou ook een deel achter de hand kunnen houden. Dat zou ook een onderdeel van deze mooie beslisboom kunnen zijn: iedere hybride aanval is 500 miljoen extra naar Oekraïne.

Mevrouw **Dobbe** (SP):
In mijn inbreng had ik het net over de verwarring die in ieder geval bij mij bestaat over wie er nou in het kabinet verantwoordelijk is, een mandaat heeft en ook de mogelijkheid en de doorzettingsmacht heeft om overzicht te houden over onze weerbaarheid tegen hybride dreiging. De heer Van Lanschot heeft mijn inbreng gehoord en ik vraag mij af wat hij daarvan vindt. Is het de heer Van Lanschot wél duidelijk wie in dit kabinet op dit moment hierop de regie heeft?

De heer **Van Lanschot** (CDA):
Als ik me niet vergis, hebben we een variant van de Nationale Veiligheidsraad, waar een aantal ministers in zitten die bij elkaar komen bij een bepaalde dreiging. Daar zitten onder anderen de minister-president, de minister van Binnenlandse Zaken en de minister van Defensie in; ik zal er vast een of twee vergeten.

Minister **Yeşilgöz-Zegerius**:
JenV.

De heer **Van Lanschot** (CDA):
Ja, JenV uiteraard. Dank voor het souffleren.

De **voorzitter**:
We gaan niet zo heen en weer praten vanuit het kabinet. Nee, dat doen we niet. Er wordt gesouffleerd, maar u heeft hier het debat met mevrouw Dobbe.

De heer **Van Lanschot** (CDA):
We hebben natuurlijk zo'n structuur. De vraag is of we daar echt geoefend en getraind in zijn. Zou je dat niet een aantal keren moeten gaan stresstesten om te zien of het ook werkt? Afhankelijk van het type dreiging kan ik me voorstellen dat net weer de ene of de andere minister in de lead is. Dat kun je niet helemaal vooraf vastpinnen, denk ik.

Mevrouw **Dobbe** (SP):
Ik denk dat de heer Van Lanschot hier toch onbedoeld wel het probleem schetst. Hij schetst hier een situatie waarin ongeveer een half kabinet — vanuit vak K worden er nog meer namen genoemd — hiervoor verantwoordelijk is. Uiteindelijk is het wel zo dat als te veel mensen verantwoordelijk zijn voor iets, niemand verantwoordelijk is, niemand zich verantwoordelijk voelt. Ik had ook het voorbeeld genoemd van die aanval, waarschijnlijk een aanval, op Albert Heijn. Hier werden mondelinge vragen gesteld, waarvoor uiteindelijk de staatssecretaris van Voedselzekerheid kwam. Dat is toch niet duidelijk? Of vindt u dit een goede gang van zaken? Dat was eigenlijk al een stresstest.

De heer **Van Lanschot** (CDA):
Ik zou niet meteen als toets willen nemen of meteen duidelijk is wie naar het vragenuurtje komt hier op dinsdag. Ik zou dan eerder kijken of de crisis effectief afgehandeld wordt. Een onderdeel daarvan is de representatie van het kabinet hier in de Kamer. Daar zou ik het dus niet op toetsen, maar ik denk dat het wel blootlegt dat dit zo makkelijk kan plaatsvinden, dat we totaal nog niet voorbereid zijn op dit soort zaken. We

Aan ongecorrigeerde verslagen kan geen enkel recht worden ontleend.
Uit ongecorrigeerde verslagen mag niet letterlijk worden geciteerd.

moeten dus veel meer preventieve maatregelen nemen om onze weerbaarheid te vergroten. Daarvoor ligt ook bij verschillende ministers een verantwoordelijkheid.

De **voorzitter**:
Mevrouw Dobbe, tot slot.

Mevrouw **Dobbe** (SP):
Oké, dan kijken wij er anders naar, denk ik. Ik ben benieuwd wat het kabinet er zo meteen zelf van zegt.

Ik heb nog een andere vraag. Die gaat over de NAVO. Ik werd misschien afgeleid door het grapje van de heer Van Lanschot, maar hoe kijkt het CDA nu naar de NAVO? Het is mij niet helemaal duidelijk. Wij hebben namelijk eerder hier debatten over gehad. We zien dat de NAVO op dit moment … De grootste bondgenoot Amerika plaatst AI-foto's van zichzelf met een grote rode knop en allemaal kernexplosies achter zich. Ik schetste net die situatie al. Dat is onze grootste bondgenoot in de NAVO op dit moment. Ik heb eerder het argument gebruikt dat de NAVO feitelijk niet meer bestaat en dat we er niet meer op kunnen bouwen.

De **voorzitter**:
Uw vraag.

Mevrouw **Dobbe** (SP):
Wat is nu eigenlijk de mening van het CDA over de NAVO?

De heer **Van Lanschot** (CDA):
Dat de NAVO nog steeds het belangrijkste militaire bondgenootschap in de geschiedenis van de mensheid is. 1 miljard mensen worden iedere dag wakker onder de bescherming van dat bondgenootschap. Mevrouw Dobbe zegt dan terecht dat de belangrijkste bondgenoot daarin de laatste jaren onvoorspelbaarder en wispelturiger is geworden. Dat zien wij natuurlijk ook. Dat betekent dat je als Europese partners dus een sterkere rol moet pakken binnen de NAVO. Daar hou ik het bij.

De **voorzitter**:
Dan bent u aan het einde van uw bijdrage gekomen. We gaan door met mevrouw Rajkowski namens de fractie van de VVD. Mevrouw Rajkowski kondigt alvast aan dat ze geen woordgrapjes gaat maken. Mevrouw Rajkowski, gaat uw gang.

Mevrouw **Rajkowski** (VVD):
Buiten de microfoon was dat, voorzitter!

Voorzitter. Sinds de Tweede Wereldoorlog is het niet meer zo onrustig geweest in Europa. Rusland is Oekraïne binnengevallen, valt dagelijks burgers en civiele doelen aan en bedreigt ook onze Europese veiligheid. Ook in Nederland worden we geconfronteerd met Russische spionage, cyberdreigingen en verdachte activiteiten rond onze infrastructuur. Hybride aanvallen en sabotage hebben directe gevolgen voor onze vrijheid, onze veiligheid en onze welvaart. Voor de VVD staat daarom één vraag centraal: wat moeten wij nu doen om hybride dreigingen uit landen als Rusland terug te dringen en onze mensen en onze kritieke infrastructuur veilig te houden?

Aan ongecorrigeerde verslagen kan geen enkel recht worden ontleend.
Uit ongecorrigeerde verslagen mag niet letterlijk worden geciteerd.

Voorzitter. Ik wil beginnen met weerbaarheid, want de recente cyberaanvallen op koelinstallaties in Europese supermarkten, ook in Nederland, en op Franse bloedbanken laten zien hoe kwetsbaar hele ketens van onze samenleving zijn. Een digitale aanval kan dus ook direct fysieke gevolgen hebben en onze samenleving ontwrichten. Tegelijkertijd zetten vijandige regimes volop in op kunstmatige intelligentie voor geavanceerde cyberaanvallen, spionage en autonome drones. De VVD vindt het belangrijk dat Defensie over de snelheid en technologische slagkracht beschikt die het nodig heeft om terug te kunnen duwen. In het Verenigd Koninkrijk heeft het ministerie van Defensie Taskforce RAID, Rapid AI Delivery, opgericht. Deze eenheid brengt militairen, techexperts en bedrijven samen om AI razendsnel te integreren in de krijgsmacht, van inlichtingenanalyse tot militaire planning en onbemande systemen. Hoe kijkt de minister van Defensie aan tegen een project als Taskforce RAID? Zou zij bereid zijn het Britse voorbeeld te kopiëren voor een vergelijkbare taskforce binnen Defensie?

Voorzitter. Hoe staat het met de uitvoering van de motie-Rajkowski over analoge terugvalopties? Die gaat onder andere over het bedienen van bruggen en sluizen. Hoe staat het met de motie-Brekelmans over een draaiboek voor wanneer er een succesvolle cyberaanval plaatsvindt? En hoe staat het met de uitvoering van de motie-De Groot over hoe Nederland reageert op hybride cyberaanvallen? Wanneer wordt de nieuwe Wiv, de Wbnv, naar de Kamer gestuurd?

Dan over buitenlandse inmenging en spionage. De laatste maanden zien we dat landen als Rusland en Iran hun werkwijze bij inlichtingen- en sabotageoperaties aanpassen. Waar het namelijk voorheen vooral ging over eigen inlichtingenofficieren die onder diplomatieke dekmantels werden weggezet, gebruiken deze regimes nu steeds vaker crime as a service. Via Telegram en tegen betaling in cryptovaluta worden lokale criminele ronselaars, maar ook wegwerpagenten ingehuurd voor het vuile werk. In Duitsland, in Polen en in het VK leidde dit al tot brandstichtingen bij wapenfabrieken en logistieke centra, sabotage van spoorwegen en aanslagen op dissidenten.

Maar wie zich laat inhuren voor dergelijke klussen, kan zich, wat de VVD betreft, niet verschuilen achter onwetendheid. Wie tegen betaling vitale infrastructuur saboteert, een drone boven een gevoelige locatie bestuurt of een auto met afluisterapparatuur parkeert, ondermijnt de veiligheid van Nederland. Achteraf zeggen dat je niet wist dat dit klusje voor de Russen was, gaat niet op. Je had kunnen weten dat dit foute boel was. Maar ons strafrecht moet dan wel op deze realiteit zijn toegesneden. Daarom wil de VVD dat er gekeken wordt naar uitbreiding van de spionagewetgeving en het verlagen van de lat voor strafbaarheid van opzet en schuld, dit mede in lijn met het amendement van collega Ellian. Is het kabinet bereid mogelijkheden te onderzoeken om dit wettelijk te regelen, bijvoorbeeld via een lagere drempel bij spionage, extra strafbaarheid bij buitenlandse inmenging of een register van agents of foreign influence? Graag een reactie van de minister.

Voorzitter. In mijn tweede termijn zal ik nog iets over desinformatie zeggen.

De **voorzitter**:
Dank u wel, mevrouw Rajkowski. Voordat u het spreekgestoelte verlaat, is er een interruptie van mevrouw Piri.

Aan ongecorrigeerde verslagen kan geen enkel recht worden ontleend.
Uit ongecorrigeerde verslagen mag niet letterlijk worden geciteerd.

Mevrouw **Piri** (PRO):
Een van de scenario's — het is helaas niet helemaal onvoorstelbaar — is dat Europese NAVO-landen graag artikel 5 zouden willen inroepen en de Amerikanen dat eigenlijk niet zien zitten. Denkt mevrouw Rajkowski dat, als dat scenario zich voordoet, de Europese krijgsmachten wel toegang hebben tot NAVO-assets als commandostructuren en de radarvliegtuigen?

Mevrouw **Rajkowski** (VVD):
Het zou best een reëel scenario kunnen zijn dat Europa misschien op een andere manier zou willen reageren. Daarom denk ik dat het goed is dat we kijken naar versterking binnen Europa, bijvoorbeeld door een Europese pijler binnen de NAVO, en dat we er ook aan gaan werken om soevereiner te worden, bijvoorbeeld door veel meer onze eigen spullen voor defensie te kunnen produceren. Als mevrouw Piri het op die manier vraagt, dan is het antwoord dus ja. Maar ik kan me zo voorstellen dat mevrouw Piri een andere kant op wil gaan.

De **voorzitter**:
Dat gaan we horen van mevrouw Piri.

Mevrouw **Piri** (PRO):
Ik ben niet op zoek om een kant op te gaan, zeg ik eerlijk tegen mevrouw Rajkowski. Ik ben gewoon op zoek naar … Het is helaas een scenario dat zou kunnen voorkomen. Ik denk dat een Europese pijler binnen de NAVO dit probleem niet oplost. Mijn angst is dus de volgende. Stel dat dit scenario zich voordoet. Dan zijn er NAVO-assets waar we gewoon geen toegang toe hebben, omdat er geen eensgezindheid is binnen de NAVO om iets te doen. Ik vroeg me dus oprecht af hoe mevrouw Rajkowski, hoe de VVD, hiernaar kijkt: wat zouden we als Europese landen hieraan kunnen doen?

Mevrouw **Rajkowski** (VVD):
Als het inderdaad gaat over het als Europese landen onafhankelijker daar een besluit over nemen en over de vraag hoe te reageren, dan vind ik dat zeker interessant. Ja. Ik denk dat we dat wel moeten kunnen doen.

De heer **Van Lanschot** (CDA):
Interessant idee van collega Rajkowski om de straf voor zogenaamde wegwerpagenten — zo noem ik ze maar even — te verhogen door dat aan te passen in ons strafrechtsysteem. Ik ben wel benieuwd naar het volgende. Stel dat dat zou lukken. Dan moeten we er natuurlijk wel voor zorgen dat zij weten dat er, als zij zoiets doen, hogere straffen tegenover staan. Dit lijken me nou niet per se mensen die de kranten enorm volgen op de laatste ontwikkelingen in ons strafrecht. Dus hoe zorgen we er nou voor dat dat bewustzijn er is bij dit type mensen?

Mevrouw **Rajkowski** (VVD):
Misschien mogen we daar nog wel iets meer over praten en er meer vocaal over zijn. Ik heb in andere debatten en in technische briefings met onze diensten ook aangegeven: zorg er nou voor dat jullie niet alleen de doemscenario's schetsen, maar dat jullie ook veel meer vertellen over wat er nou allemaal gebeurt en hoe je daarop kunt handelen. Ik denk dat nog iets opener daarover zijn en daar nog iets meer over vertellen daar zeker bij kan helpen. Het verhogen van de strafmaat: graag. Maar het ging in mijn voorstel meer om het verlagen van de drempel, zodat je er eerder voor in aanmerking kan

Aan ongecorrigeerde verslagen kan geen enkel recht worden ontleend.
Uit ongecorrigeerde verslagen mag niet letterlijk worden geciteerd.

komen. Dan zeg je dus niet alleen: het is heel duidelijk dat je het wist. We zeggen ook: je had moeten weten dat dit foute boel was. Daar gaat mijn voorstel over.

Mevrouw **Dobbe** (SP):
Wat vindt mevrouw Rajkowski van dreigementen vanuit Rusland om kernwapens te gebruiken richting Oekraïne?

Mevrouw **Rajkowski** (VVD):
Geen goed idee.

Mevrouw **Dobbe** (SP):
"Geen goed idee", is dat alles? Wat vindt mevrouw Rajkowski dan van de dreigementen die vanuit Trump richting Iran worden geuit over het gebruik van kernwapens?

Mevrouw **Rajkowski** (VVD):
Ik antwoordde net kort, omdat ik al vermoedde dat er meerdere interrupties aan zouden komen. Maar natuurlijk: we hebben het non-proliferatieverdrag ondertekend. Ik hoop dat we uiteindelijk naar een wereld toe gaan waarin we minder kernwapens hebben. Dat moet zeker de inzet blijven. Het dreigen met het gebruiken ervan vind ik zeker geen goed idee. Ik zag vandaag Poetin rondlopen op de top in Azië met zijn koffertje. Dat is pure intimidatie op een manier die zeer onveilig is voor de hele wereld.

De **voorzitter**:
Mevrouw Dobbe tot slot.

Mevrouw **Dobbe** (SP):
Daar horen, denk ik, wel meer woorden bij dan alleen "geen goed idee". Daar hoort een veroordeling bij. Daar hoort bij "dat is niet acceptabel en dat gaan we ook uiten". Dat doen we ook richting Rusland. Tegen Rusland zeggen we: dat is onacceptabel, mag niet, kan niet. En terecht. Maar dat doen we niet richting de Verenigde Staten. Wat zegt mevrouw Rajkowski daarvan? Vindt mevrouw Rajkowski niet dat wij tegen iedereen die dreigt met de inzet van kernwapens dezelfde woorden moeten gebruiken, dat moeten veroordelen en moeten zeggen "dat gaan we niet doen, onacceptabel"?

Mevrouw **Rajkowski** (VVD):
Ja, we moeten inderdaad tegen iedereen die dreigt met het gebruik van kernwapens zeggen: dat lijkt ons geen goed idee. Of: dat is onacceptabel. Pak de woorden die u wil. Dat kan ook via diplomatieke kanalen. Wij willen zeker niet naar een wereld waarin kernwapens wanneer dan ook ingezet gaan worden. De inzet voor het verdrag blijft.

De **voorzitter**:
Dank u wel. Tot slot gaan we naar de bijdrage van de heer De Roon namens de fractie van de PVV.

De heer **De Roon** (PVV):
Voorzitter, dank u wel. Ik vond het een debat dat alle kanten uitschoot. Er kwamen heel veel ideeën op tafel, ideeën die je kunt steunen of misschien deels of zou willen omvormen. Maar er zit geen structuur in, naar mijn beleving in ieder geval. Dat krijg je natuurlijk ook als je geen gestructureerde brief van de regering hebt waar je je op kunt oriënteren, waar je je misschien tegen kunt afzetten. Dat werkt veel beter. Dat is

Aan ongecorrigeerde verslagen kan geen enkel recht worden ontleend.
Uit ongecorrigeerde verslagen mag niet letterlijk worden geciteerd.

trouwens geen verwijt aan de regering, want ik denk dat de regering ook niet precies voor ogen had wat de Kamer precies wil. Dat we niet een brief met scenario's zouden krijgen was natuurlijk al vanaf het begin evident. Misschien zou een signaal vanuit de regering naar de Kamer, met de vraag wat die nou precies met dit debat wilde, geholpen kunnen hebben. Ik zeg het maar. Ik ga natuurlijk ook proberen om in die veelkleurigheid van allerlei ideeën nog een duit in het zakje te doen.

Afgelopen week werden dus meerdere schepen in de Zwarte Zee aangevallen. Estland sloot grensovergangen met Rusland. De GPS-signalen van vliegtuigen werden verstoord, ook in ons luchtruim. We zien de veiligheidssituatie dus zienderogen verslechteren. Waar die GPS-verstoring van vorige week vandaan kwam, wordt nog onderzocht, hoorden we gistermiddag tijdens het vragenuur. Kan de minister van Defensie in ieder geval de aanwezigheid van een konvooi Russische schepen in de Noordzee bevestigen? Word dit konvooi ook door Nederland geschaduwd? Waarom duurt het toewijzen van de GPS-verstoring dan zo lang? Graag hoor ik een uitgebreid antwoord. De PVV zou graag zien dat wij ter bescherming van de Noordzee nog een stap verder zetten. Wij zouden graag zien dat Nederland bij voorkeur samen met België en het Verenigd Koninkrijk om tafel gaat zitten om een werkbaar plan te maken voor een totale zeeblokkade. Ik zeg niet meteen een blokkade-uitvoering, maar een plan voor een zeeblokkade van Russische schepen in ons deel van de Noordzee. Genoeg is genoeg met die schepen van de Russische marine en de schaduwvloot. In aanvulling op die nieuwe wet tegen de Russische schaduwvloot zouden wij een plan willen zien voor een dergelijke blokkade. Dat moeten we niet pas hebben nadat de tegenstander nog een aantal treden op de escalatieladder naar boven is geklommen. Wij willen dat het kabinet zich snel gaat inzetten voor het klaarmaken van zo'n plan en dat we daar niet jaren op moeten wachten. Het is goed dat Nederland met de nieuwe wet die eraan komt, zelf delen van de Noordzee kan afsluiten, maar een volledige blokkade van de Noordzee lijkt veel effectiever te zijn, áls dat nodig is. Ik vraag de regering daarover na te denken en daarover met de bondgenoten die ik noemde — de landen die aan de Noordzee grenzen — in overleg te treden.

Voorzitter. Tot slot wil ik nog even in herinnering brengen dat, hoewel we hier heel veel kunnen zeggen over hoe de nationale veiligheid wordt bedreigd en welke ideeën we allemaal hebben om die te repareren, ik van mening ben dat economische veiligheid fundamenteel is voor de nationale veiligheid. Je kan de ideeën over de nationale veiligheid nog zo goed op orde hebben, maar als je economisch onveilig bent, kan het gebeuren dat je veel sneller op je rug ligt dan je je kunt voorstellen.

Tot zover, voorzitter.

De **voorzitter**:
Dat leidt tot een interruptie van mevrouw Piri.

Mevrouw **Piri** (PRO):
Erkennen de heer De Roon en de PVV dat de Russische dreiging zeer serieus is voor Nederlanders?

De heer **De Roon** (PVV):
Uiteraard moeten we die situatie zeer serieus nemen. We hoeven daar geen doekjes om te winden. We moeten daar goed naar kijken. We moeten er dingen mee willen doen om

Aan ongecorrigeerde verslagen kan geen enkel recht worden ontleend.
Uit ongecorrigeerde verslagen mag niet letterlijk worden geciteerd.

die dreiging te counteren. Ik heb het dan niet alleen maar over de fysieke dreiging met wellicht oorlogsmaterieel, maar met name ook over de hybride dreiging. In een debat met de minister-president waar mijn fractie eerder in dit jaar in betrokken was, kwam dat ook aan de orde. Mijn fractievoorzitter heeft toen gezegd: "Je zet wel allemaal zwaar materieel op tafel dat je tegen een bedreiging kunt inzetten, maar er is ook de hybride bedreiging en de bedreiging met AI en dergelijke. Hebben we daarvoor nou ook een AI-tank tot onze beschikking? Wordt daar aan gewerkt?" Het antwoord was ja, maar meer kwam er niet uit. Nu u er toch over begint, vraag ik of de regering daar iets meer over kan vertellen. Wat kunnen wij voor wapentuig inzetten om een AI-aanval te counteren? Zonder natuurlijk met het antwoord de vijand wijzer te maken.

Mevrouw **Piri** (PRO):
Ik ben blij dat de PVV erkent dat die Russische dreiging zeer serieus is, ook voor ons land. Bijna dagelijks waarschuwt de PVV voor allerlei dreigingen — dreigingen die ik niet als dreigingen zie — maar ik heb de PVV nog nooit publiekelijk zien waarschuwen voor de Russische dreiging voor Nederland. Waar ligt dat aan?

De heer **De Roon** (PVV):
Misschien moet u dan beter kijken. Natuurlijk hebben we daar ook voor gewaarschuwd. Dat doen we in mijn beleving al jarenlang, maar misschien niet op de manier die u graag zou zien. We praten daar allemaal met elkaar steeds over. Wij ontkennen helemaal niet dat die dreiging er is en dat je daar iets mee moet. Zonder dat je van tevoren de boel gaat escaleren, moet je wel voorbereid zijn op een escalatie. De essentie van deze avond — tenminste, ik vind dat dit de essentie zou moeten zijn — is dat we voorbereid moeten zijn op een escalatie.

U sprak zelf over scenario's. Anderen spraken over oefenen met die scenario's. Nou weet ik toevallig iets meer over het oefenen met scenario's, dankzij mijn achtergrond bij het Openbaar Ministerie, in samenwerking met de politie. De politie kan heel goed oefenen op scenario's, maar de hogere ambtenaren kunnen dat niet, want die worden niet in dat soort oefeningen betrokken. Dan zie je vaak dat de hogere ambtenaren wel aanwijzingen geven, maar dat de politie precies weet wat ze wel en niet moet doen. Ik wil niet zeggen dat dat in het veld waar we het vandaag over hebben ook zo is, maar we moeten er wel rekening mee houden dat je ambtenaren en bewindslieden kunt trainen in een paar scenario's, maar dat er dan straks iets gebeurt waar die scenario's niet in voorzagen. Dan heb je vooral mensen nodig die flexibel en snel kunnen denken en kunnen inspelen op wat niet van tevoren bedacht was. In oorlogen is het zo dat, zodra de oorlog is begonnen, je alle plannen die je gemaakt had weg kunt gooien, want het gaat altijd anders dan je had gedacht.

De **voorzitter**:
Uw antwoorden mogen iets bondiger, meneer De Roon. Tot slot, mevrouw Piri.

Mevrouw **Piri** (PRO):
Voor de mensen die het debat kijken: mijn vraag was waarom de PVV nooit waarschuwt voor die Russische dreiging op het moment dat ze wel erkent dat die dreiging er is. De heer De Roon zei: dat doen wij al jarenlang. Ik heb het niet gezien. Ik wil de heer De Roon eraan herinneren dat het jarenlang de PVV was die speldjes ging ophalen in Rusland, die zogenaamd verkiezingswaarnemingen ging doen in Rusland. Dus ik zou

Aan ongecorrigeerde verslagen kan geen enkel recht worden ontleend.
Uit ongecorrigeerde verslagen mag niet letterlijk worden geciteerd.

niet zeggen dat dit al jarenlang het standpunt was van de PVV, maar ik ben blij dat dat nu wel zo is.

De heer **De Roon** (PVV):
Dat standpunt is al jarenlang zo.

De **voorzitter**:
Dan zijn we daarmee aan het einde gekomen van de bijdrage van de Kamer. Dan schors ik voor vijftien tot twintig minuten voor de beantwoording door het kabinet. Ik schors tot iets over half negen.

De vergadering wordt van 20.17 uur tot 20.34 uur geschorst.

De **voorzitter**:
Ik heropen de vergadering. Aan de orde is het debat over de verslechterende veiligheidssituatie in de wereld. We zijn aangekomen bij de beantwoording van de zijde van het kabinet. Ik geef graag het woord aan minister Berendsen.

Minister **Berendsen**:
Dank u wel, voorzitter. De wereld om ons heen is aantoonbaar onveiliger en onvoorspelbaarder geworden. De Russische agressieoorlog tegen Oekraïne duurt voort en Rusland intensiveert zijn aanvallen op Oekraïense burgerdoelen. We zien dagelijks beelden van burgerdoden en vernietigde vitale infrastructuur in Oekraïne. De Russische dreiging beperkt zich niet tot Oekraïne. Rusland zoekt in toenemende mate de confrontatie met andere Europese landen. Naast toenemende dreigende retoriek zien we concrete hybride acties, zoals cyberaanvallen, sabotage en beïnvloedingscampagnes. Het doel van Rusland is daarmee onze samenleving te ontwrichten, verdeeldheid te zaaien en onze steun aan Oekraïne te ondermijnen. Ook na een eventueel staakt-het-vuren blijft Rusland een dreiging voor de Europese veiligheid. Dit alles speelt zich af tegen de achtergrond van een verschuivende wereldorde. Machtspolitiek dreigt de boventoon te voeren en deze veranderingen raken direct aan onze veiligheid, welvaart, democratie en waarden.

Ons antwoord op de verslechterende veiligheidssituatie en Russische escalatie is helder. Europa moet meer verantwoordelijkheid nemen om zijn eigen veiligheid en eigen belangen beter te kunnen beschermen. We zijn daarbij niet uit op confrontatie of escalatie, maar we laten ons ook niet intimideren. We blijven kalm, eensgezind en vastberaden. Wie onze veiligheid bedreigt, moet weten dat we bereid en in staat zijn die te verdedigen. We laten ons daarbij ook niet afleiden door incidenten, maar blijven koersvast. We moeten, in de woorden van NAVO-secretaris-generaal Rutte, "door de mist heen blijven kijken". Een sterk en vasthoudend NAVO-bondgenootschap is wat Rusland het meest afschrikt. Dat waarborgt dat escalatie geen zin heeft.

Dit betekent ten eerste Oekraïne militair, financieel en politiek blijven steunen en de druk op Rusland hoog houden. Oekraïne verdedigt niet alleen zijn eigen vrijheid en soevereiniteit, maar ook de veiligheid van Europa. De Russische agressie mag niet lonen. Het is cruciaal dat we de druk op Rusland blijven opvoeren om het naar de onderhandelingstafel te krijgen.

Ten tweede onze eigen verdediging. De minister van Defensie zal daar zo dadelijk nog

Aan ongecorrigeerde verslagen kan geen enkel recht worden ontleend.
Uit ongecorrigeerde verslagen mag niet letterlijk worden geciteerd.

uitgebreider op ingaan. De NAVO blijft de hoeksteen van onze veiligheid. Het is cruciaal dat Europa daarbinnen meer verantwoordelijkheid neemt. Een sterker Europa maakt de NAVO als geheel sterker. Nederland investeert daarom met Europese bondgenoten in de collectieve verdediging en in nauwe samenwerking met onze bondgenoten, onder meer aan de oostflank. Dit vraagt om concrete capaciteit en om een grote Europese bijdrage. We moeten alle zeilen bijzetten om ervoor te zorgen dat er geen gaten vallen in onze capaciteiten en onze afschrikking.

Ten derde. De Europese Unie is in toenemende mate actief op het gebied van veiligheid, zowel in het verhogen van de weerbaarheid als in het versterken van de defensie-industrie. We werken aan het verminderen van afhankelijkheid om ook op het gebied van veiligheid op eigen benen te kunnen staan. Daarin moeten we echt nog grote slagen maken. Nu investeren Europese lidstaten begrijpelijkerwijs voornamelijk in de eigen industrie. We moeten toe naar een bredere, Europese defensie-industrie die de concurrentie met anderen aankan en die Europa kan leveren wat we nodig hebben voor onze eigen veiligheid.

Ten vierde het tegengaan van hybride dreigingen. We accepteren niet dat Rusland onze samenleving ontwricht, onze infrastructuur saboteert of onze democratie ondermijnt. Het moet klip-en-klaar zijn dat dergelijke acties niet zonder kosten blijven. Daarom zetten we stevig tegendruk, zo veel mogelijk samen met partners, zichtbaar en ook onzichtbaar. Dit doen we in de context van de internationale veiligheidsstrategie, waarbij we ook breder internationale partnerschappen aangaan en eenzijdige ongewenste afhankelijkheden afbouwen. Het kabinet is zich ervan bewust dat dit veel van de samenleving vraagt, maar is ervan overtuigd dat dit noodzakelijk is om op een verstandige en gebalanceerde wijze meer verantwoordelijkheid te nemen voor de veiligheid van onze eigen inwoners, onze bondgenoten en de internationale rechtsorde.

Voorzitter. Ik ga naar de beantwoording van de vragen. Dat doe ik in drie blokjes. Het eerste blokje is gebaseerd op de eerste vraag van mevrouw Piri: zijn we voorbereid? Het tweede blokje gaat over Oekraïne en het derde blokje is overig.

Zijn we voorbereid? Ja, Nederland bereidt zich voor. De dreiging van Russische hybride aanvallen is helaas zeer reëel. Daar moeten we niet naïef over zijn. Ook Nederland is doelwit voor bijvoorbeeld cyberaanvallen en desinformatiecampagnes. Er zijn in Nederland camera's gehackt door Russische staatshackers om militaire transportroutes in beeld te brengen. Er bestaan zeker risico's, maar we zijn een sterke, weerbare samenleving die voorbereid is op allerlei soorten scenario's. We trekken daarbij nauw samen op met onze partners in zowel de NAVO als de EU om deze dreigingen het hoofd te bieden. Dit doen we door onze weerbaarheid verder te vergroten en indien nodig tegenmaatregelen te nemen, waardoor we de kosten van hybride acties, cyberaanvallen en spionage hoger maken. Het doel blijft om verdere escalatie te voorkomen en ook om onze afschrikking te vergroten.

Hoe werkt dat dan met die crisisbesluitvorming? Op voorhand moet je niet precies vastleggen langs welke kanalen het kabinet in een crisissituatie moet reageren. Dat is onwenselijk. De NAVO en de EU hebben elk unieke kwaliteiten, die afhankelijk van de situatie toegepast kunnen worden. In geval van crisis kan de Noord-Atlantische Raad bijeenkomen om te bespreken of er sprake is van een artikel 4- of een artikel 5-scenario.

Aan ongecorrigeerde verslagen kan geen enkel recht worden ontleend.
Uit ongecorrigeerde verslagen mag niet letterlijk worden geciteerd.

Parallel kan ook in EU-kader de Europese Raad bijeenkomen om voor de situatie een gepaste respons te bespreken. Daar kunnen ze bijvoorbeeld besluiten dat de verdedigingsplannen van de NAVO in werking treden, kunnen de crisisstructuren van de EU gaan lopen, zoals het integrated political crisis response mechanism, en worden afspraken over wederzijdse hulpverlening gemaakt. Dat kan ook bilateraal. Daarnaast kan de nationale crisisstructuur worden geactiveerd via de Interdepartementale Commissie Crisisbeheersing en de Ministeriële Commissie Crisisbeheersing. Er vindt dan coördinatie en besluitvorming plaats over de benodigde binnenlandse maatregelen. Indien er geconstateerd wordt dat de dreiging dusdanig ernstig is, kan er een beroep gedaan worden op het staatsnoodrecht. Het uitgangspunt is bij elke crisis, ook in het geval van een militaire dreiging, zo lang mogelijk binnen de reguliere kaders werken om de samenleving zo lang mogelijk normaal te laten functioneren in crisistijd.

Mevrouw Piri vroeg hoe de EU en de NAVO samenwerken op specifiek het gebied van cyberaanvallen. In dat geval is het niet een kwestie van of-of. Het is een kwestie van dat beide organisaties nodig zijn voor onze cyberveiligheid. De NAVO is er primair voor de militaire cyberinzet, ten behoeve van onze collectieve cyberveiligheid, bijvoorbeeld doordat bondgenoten elkaar helpen in het geval van cyberincidenten. Het is ook een belangrijk gremium om informatie over cyberaanvallen uit te kunnen wisselen met partners als het Verenigd Koninkrijk en de VS. Via de Europese Unie maken we gebruik van een ander instrumentarium. Dat is cruciaal voor onze weerbaarheid via wet- en regelgeving. We kunnen ook via sancties en gezamenlijke attributies meer een vuist maken richting kwaadwillende landen, zoals de EU afgelopen juli deed richting Rusland toen die een attributie aan de FSB publiceerde en een omvangrijk sanctiepakket aannam.

De heer Van Lanschot vroeg: hoe gaan we als Nederland vooroplopen in het realiseren van een sterk Europa binnen de NAVO? Daar maken de minister van Defensie en ik dagelijks werk van. Een sterk Europa in de NAVO is in het belang van alle 32 bondgenoten, inclusief de VS. Europa kan het zich niet veroorloven om voor zijn eigen veiligheid afhankelijk te blijven. Nederland pleit daarom voor een sterk Europa in de NAVO. In Den Haag en Ankara zijn belangrijke politieke afspraken gemaakt over hogere defensie-uitgaven, een sterkere industrie en meer capaciteiten, zodat de lasten ook eerlijker verdeeld worden. Het kabinet zet in op een gecoördineerde burden shift via NAVO-mechanismen, die leidt tot een sterker Europa binnen een sterkere NAVO. Nederland neemt bewust binnen de NAVO een rol in de kopgroep om die burden shift versneld vorm te kunnen geven.

Nederland geeft het goede voorbeeld met een stevige groei van de defensie-uitgaven en spreekt Europese bondgenoten hier actief op aan. We werken ook intensief samen met bondgenoten om dit proces te versnellen. Ik noemde net de kopgroep. Die wordt ook wel de "Bergengroep" genoemd.

Mevrouw Van der Werf vroeg naar het vinden van draagvlak voor de Europese veiligheidsraad, ook gezien de uitvoering van de motie. We hebben inmiddels gezien ... Laat ik het anders zeggen. We hebben eerst meerdere gesprekken gevoerd met andere lidstaten, ook over het concept van de Europese veiligheidsraad en de wenselijkheid daarvan. Je merkt in de gesprekken met de collega's natuurlijk dat er onzekerheid is: het concept klinkt mooi, maar wat gaat het dan doen en hoe is het aanvullend op wat we in

Aan ongecorrigeerde verslagen kan geen enkel recht worden ontleend.
Uit ongecorrigeerde verslagen mag niet letterlijk worden geciteerd.

de NAVO al doen? Dat laatste punt is voor Nederland van belang. Commissievoorzitter Von der Leyen is met een voorstel gekomen. Dat laat zien dat er een bredere wens is om te kijken hoe we dat instrument kunnen vormgeven. Het is nog wel onduidelijk hoe dat gaat worden. Dat betekent dat we nu wachten op het voorstel en vervolgens op basis daarvan gaan beoordelen wat de inzet van Nederland gaat zijn voor de Europese veiligheidsraad.

Mevrouw Van der Werf ...

De **voorzitter**:
U houdt al netjes in, want er is inderdaad een interruptie van mevrouw Van der Werf.

Mevrouw **Van der Werf** (D66):
Heb ik goed begrepen dat het antwoord van de minister was: we wachten op een voorstel?

Minister **Berendsen**:
De vraag die mevrouw Van der Werf stelde, was wat we gedaan hebben om draagvlak te vinden voor een Europese veiligheidsraad. Ik heb daarover gezegd dat we meerdere gesprekken met partners hebben gevoerd. Men steunt het concept in principe, maar er is de vraag: waar hebben we het eigenlijk over? Op basis daarvan gaat Von der Leyen nu een voorstel doen. Wat dat precies betekent, hoe dat werkt en wat onze inzet gaat zijn, is ook gebaseerd op het voorstel.

Mevrouw **Van der Werf** (D66):
Mijn punt was nou juist: zou je als Nederland niet een blauwdruk kunnen maken van hoe dat eruit zou kunnen zien? Dat gaat om de vragen of dat bijvoorbeeld met een aantal vaste landen en een aantal roulerende landen daaromheen zou kunnen zijn en hoe wij denken dat dat goed kan functioneren binnen de bestaande structuren. Dan kunnen we het dan bespreken, want onze invloed wordt wel erg klein als het uiteindelijk betekent dat we wachten op wat iemand anders gaat bedenken.

Minister **Berendsen**:
Een belangrijk uitgangspunt voor ons is dat het aanvullend is op de NAVO-structuur. De Commissie zal de ideeën presenteren in december. Het is inmiddels bijna december, dus ik denk dat het goed is om het op basis van dat voorstel te doen. We weten dat er ook niet meteen een klap op gegeven zal worden, want veel lidstaten zijn echt afwachtend wat betreft de vraag wat het kan worden en wat het gaat zijn. Dat betekent dat wij dan ook nader onze positie zullen bepalen.

Mevrouw **Piri** (PRO):
In aanvulling hierop is mijn vraag wat we doen in het geval van het scenario zoals ik dat schetste richting mevrouw Rajkowski: Europese landen vinden eigenlijk dat er een reactie moet komen, Amerika vindt van niet. Dan vindt besluitvorming niet binnen de NAVO plaats. Wat is daarop dan het antwoord van het kabinet?

Minister **Berendsen**:
Twee dingen. Bij het eerste komen we, denk ik, ook wel bij de kern van dit debat en het punt van orde dat mevrouw Piri aan het begin maakte. Dat is namelijk dat wij niet met z'n allen allerlei scenario's kunnen doorakkeren, omdat we ons dan, zeker bij als-

Aan ongecorrigeerde verslagen kan geen enkel recht worden ontleend.
Uit ongecorrigeerde verslagen mag niet letterlijk worden geciteerd.

danscenario's, op een terrein begeven dat je niet altijd publiekelijk moet bespreken. Daar toch iets over zeggende — en mezelf een klein beetje tegensprekende — kom ik bij het volgende. De NAVO staat voor collectieve verdediging. Dat betekent dat een gewapende aanval tegen een van onze bondgenoten wordt gezien als een aanval op allen. Die afspraak is niet veranderd. Al onze inzet is erop gericht Europa beter te kunnen verdedigen. Om de afschrikking en verdediging te bestendigen, is het tegelijkertijd nodig dat Europa een grotere verantwoordelijkheid neemt. Het is belangrijk dat Europa een sterke rol aanneemt voor de veiligheid van ons eigen continent. Ik wil niet speculeren over het scenario dat mevrouw Piri noemt, en dat is gerelateerd aan het eerste dat ik zei. Ik wil heel duidelijk maken dat de Europese rol binnen de NAVO groter en belangrijker wordt. Daarom bereiden we ons erop voor dat we die verantwoordelijkheid ook kunnen dragen.

Mevrouw **Piri** (PRO):
Ik zit even te denken hoe ik dit diplomatiek ga doen. Dit is nou precies de discussie die in Europa gaande is. Moeten we ook als Europese Unie meer doen? De Kamer vindt van wel, de Europese Veiligheidsraad, de Europese Commissievoorzitter. Er is een rapport van een Finse oud-president. We moeten als Europa meer doen om bijvoorbeeld een commandostructuur te hebben voor het geval dit scenario zich voordoet. Ik denk dat het met de huidige president in Amerika niet een totaal onvoorstelbaar scenario is. Ik wil gewoon weten aan welke kant van deze discussie Nederland staat.

Minister **Berendsen**:
Eén. Nederland staat aan de kant van de discussie dat we niet gaan speculeren over deze situatie, omdat wij binnen de NAVO geen enkele reden hebben om te twijfelen aan de steun van de Verenigde Staten en het commitment aan artikel 5. Dat is één. Twee. Binnen het pad van het dragen van meer Europese verantwoordelijkheid binnen de NAVO en aanvullend op NAVO-structuren, voeren we het gesprek over op welke wijze we daaraan als Europa invulling kunnen geven. Dat gaat in eerste instantie om militaire uitgaven, defensiesamenwerking en samenwerking binnen de defensie-industrie. Verder zijn er natuurlijk ook bestaande structuren waarbinnen in een crisissituatie bijvoorbeeld de Europese Raad heel snel bij elkaar kan worden geroepen. Dat voorstel van de Europese Veiligheidsraad moet aanvullend zijn op NAVO-structuren. Wij zien dat voorstel graag tegemoet. Dan kijken we vervolgens hoe we dat het beste kunnen vormgeven.

De **voorzitter**:
Mevrouw Piri, tot slot.

Mevrouw **Piri** (PRO):
Dan maak ik me gewoon echt heel veel zorgen. Dan maak ik me echt heel veel zorgen over het standpunt van het kabinet. Dit is niet een van de honderden scenario's. Dit is gewoon een reëel scenario. Daarom zetten heel veel Europese landen, ook veel van onze bondgenoten, erop in dat we als Europa onze eigen broek kunnen ophouden, ook in dit scenario. Dat betekent dat Von der Leyen, die uit dezelfde politieke familie komt als deze minister, zegt dat we naar een soort artikel 4 moeten gaan van de Europese Unie, een veiligheidsprotocol, een Europese Veiligheidsraad. Begrijp ik nou goed dat Nederland dat dus niet steunt?

Aan ongecorrigeerde verslagen kan geen enkel recht worden ontleend.
Uit ongecorrigeerde verslagen mag niet letterlijk worden geciteerd.

Minister **Berendsen**:
Dat begrijpt mevrouw Piri niet goed. Wij zien die voorstellen met interesse tegemoet. In de basis gaat het niet om de institutionele structuren. Het gaat erom of wij in Europa de capaciteiten hebben om de verantwoordelijkheid te dragen voor onze eigen veiligheid. Daar werken we dagelijks heel hard aan. Daarin zetten we ook belangrijke stappen.

Mevrouw **Dobbe** (SP):
Wij zeggen al langer dat we vinden dat Nederland voor zijn veiligheid niet aan de leiband van Trump en de Verenigde Staten moet lopen. Dat moet ook binnen de NAVO niet zo zijn. Wij vinden ook dat er een nieuwe Europese veiligheidsarchitectuur moet komen, maar ik kan me voorstellen dat we hier in de Kamer nog wel discussie kunnen hebben over hoeveel zeggenschap we weggeven over de inzet van onze eigen troepen. Wij zeggen: geen. Daar moeten we een debat over kunnen voeren.

De **voorzitter**:
Uw vraag.

Mevrouw **Dobbe** (SP):
Hoe zit dat procedureel? Zo meteen komt er een voorstel uit Europa. Wanneer komt dat naar de Kamer? De minister gaat niets toezeggen, neem ik aan, en geen belofte doen voordat het in de Kamer is geweest en de Kamer daar een akkoord op heeft gegeven?

Minister **Berendsen**:
Laat ik heel helder zijn: er ligt geen enkel voorstel en er komt ook geen enkel voorstel in Europa op tafel dat inhoudt dat de Europese Raad bepaalt of wij wel of niet onze troepen uitzenden. Dat is niet aan de orde en dat wil ik alvast gezegd hebben.

Twee: de institutionele stappen die je kunt zetten, bijvoorbeeld rond de vorm van de Europese veiligheidsraad en een artikel 4-procedure op Europees niveau. Als ik het goed heb begrepen, komt er in december een Europese veiligheidsstrategie en daar zal dit onderdeel van uitmaken. Dat betekent dat wij daarna, wanneer die gepresenteerd is, volgens de gebruikelijke procedures met een BNC-fiche en een appreciatie van de Europese voorstellen komen. Op basis daarvan zullen wij het debat met de Kamer voeren.

Mevrouw **Dobbe** (SP):
Dan is de conclusie dus dat er niets toegezegd gaat worden. Nederland stapt nergens in en geeft nergens akkoord op voordat het aan de Kamer voor akkoord is voorgelegd?

Minister **Berendsen**:
Zoals geldt voor alle trajecten die in Europa spelen, gaan we daar op een goede manier het debat over aan met de Kamer.

De **voorzitter**:
Gaat u verder met uw betoog.

Minister **Berendsen**:
Mevrouw Dobbe vroeg naar de invulling van het non-proliferatieverdrag. De mondiale non-proliferatie- en ontwapeningsarchitectuur staat onder zware druk. We zien dat China in snel tempo zijn kernwapenarsenaal uitbreidt. Rusland heeft de bestaande architectuur

Aan ongecorrigeerde verslagen kan geen enkel recht worden ontleend.
Uit ongecorrigeerde verslagen mag niet letterlijk worden geciteerd.

ondermijnd en gebruikt onverantwoorde nucleaire retoriek richting Europese landen. Verder zijn er grote zorgen over het Iraanse nucleaire programma. Dit alles vraagt om realisme over de ontwapeningsdoelen. Dat de kernwapenstaten elkaar niet vertrouwen, verkleint op korte termijn de kans op serieuze stappen op het gebied van ontwapening. In een situatie zonder wapenbeheersingskaders neemt het belang van risicoreductie, transparantie en het voorkomen van misrekeningen toe. Het kabinet vraagt hiervoor aandacht.

Een kernwapenvrije wereld blijft het uiteindelijke doel van de NAVO en ook van Nederland. Eenzijdige ontwapening door NAVO-bondgenoten maakt de wereld voor Nederland niet veiliger, omdat het nucleaire arsenaal natuurlijk een afschrikkende werking heeft.

In het verlengde daarvan veroordelen wij dreigementen met kernwapens. Wij achten het openlijk dreigen met het gebruik van kernwapens en escalerende nucleaire retoriek zeer onverantwoord. Het is absoluut onwenselijk en we blijven ons daar dan ook tegen uitspreken. De mogelijkheid van de inzet van kernwapens als onderdeel van de afschrikking blijft natuurlijk wel steeds onderdeel van onze veiligheid.

Mevrouw **Dobbe** (SP):
Het viel me in eerdere debatten al op, maar nu ook in de beantwoording van de feitelijke vragen voor de begroting van Buitenlandse Zaken. Wij vroegen naar de dreigementen met kernwapens van Rusland én van de Verenigde Staten richting Iran. Dit kabinet veroordeelt wél de dreigementen van Rusland, maar niet de nucleaire dreigementen van de VS. En ik beschreef het net, hè. Trump met een grote rode knop en met op de achtergrond allemaal nucleaire explosies: het is nogal wat voor een president van de Verenigde Staten om zoiets naar buiten te brengen. Dat werd en wordt nog steeds niet veroordeeld door het kabinet. Maar zegt de minister nu wel "dat veroordelen we en daar spreken we de Verenigde Staten op aan, omdat we dat niet acceptabel vinden"?

Minister **Berendsen**:
Eenieder die dreigt met nucleaire aanvallen, vinden wij onverantwoord. Dergelijk optreden is onwenselijk. Ik voeg wel het aspect toe dat je binnen de NAVO ter verdediging nooit kan uitsluiten dat je kernwapens zou gebruiken, omdat dat onderdeel is van de afschrikking. Maar het dreigen met nucleaire aanvallen vinden wij, zoals ik net al zei, onwenselijk. Daar staan wij niet achter.

Mevrouw **Dobbe** (SP):
Maar even heel precies. Veroordeelt de minister dan ook de dreigementen aan Iran door de Verenigde Staten, inclusief dat plaatje met die rode knop en die kernexplosies? Hij heeft dat meerdere malen gedaan, maar veroordeelt hij die dreigementen, deze specifieke dreigementen richting Iran, dan ook?

Minister **Berendsen**:
Ik blijf bij de woorden die ik zelf kies: onwenselijk, onverantwoord. Wie er ook dreigt met nucleaire aanvallen: onverantwoord.

De **voorzitter**:
Mevrouw Dobbe, tot slot.

Aan ongecorrigeerde verslagen kan geen enkel recht worden ontleend.
Uit ongecorrigeerde verslagen mag niet letterlijk worden geciteerd.

Mevrouw **Dobbe** (SP):
Dan is de conclusie dus dat de minister het niet veroordeelt. Hij kiest veel stevigere woorden richting Rusland dan richting de Verenigde Staten. Dat vind ik echt zorgelijk, want het maakt niet uit van welke kant een kernwapen komt. Het is een massavernietigingswapen!

Ik heb ook nog gevraagd naar het non-proliferatieverdrag. De minister heeft daar ook op geantwoord. De minister schetst een situatie waarin het heel lastig is op dit moment, maar tegelijkertijd streven we naar een kernwapenvrije wereld. Even heel concreet: welke stappen zet dit kabinet nu om dat non-proliferatieverdrag na te leven? Welke stappen worden er nu concreet gezet? Of is het in de ijskast gezet voor later gebruik? Dat zou overigens onacceptabel zijn.

Minister **Berendsen**:
Wij staan nog steeds achter het verdrag. Wij vinden het belangrijk en wij blijven ons daarover uitspreken, maar ik heb net ook aangegeven dat we in het scenario waarin we nu zitten, de wereldwijde veranderende veiligheidssituatie, enigszins realistisch moeten zijn over de wijze waarop we op dit moment binnen het huidige speelveld daar stappen op kunnen zetten.

De **voorzitter**:
Gaat u verder met uw betoog.

Minister **Berendsen**:
Voorzitter, Oekraïne.

De **voorzitter**:
Dat is het tweede blokje.

Minister **Berendsen**:
Ja, het tweede blokje. Mevrouw Van der Werf vroeg naar de onderhandelingen en de representatie daar. Het kabinet is voorstander van de vredesgesprekken en vindt het ook van belang dat Europa aan tafel zit en daar vooral ook een eensgezinde boodschap heeft. Europa betaalt en levert het leeuwendeel van de financiële en militaire steun aan Oekraïne, staat klaar om bij te dragen aan een duurzame vredesovereenkomst en is dus een onontbeerlijke speler in dergelijke gesprekken. Naast de E5 zullen ook EU- en NAVO-vertegenwoordigers aan de gesprekken deelnemen. Nederland staat in voortdurend contact met de internationale partners die direct betrokken zijn bij de gesprekken. Daarbij zet Nederland in op goede afstemming en adequate betrokkenheid vooraf en na afloop.

De heer Hoogeveen vroeg nog specifiek: waarom niet alleen de Raad? Uiteindelijk is de vertegenwoordiging die nu gekozen is, de veelzijdigheid ook van partners die we simpelweg hebben in een structuur met 27 lidstaten, wat ons betreft een goede afspiegeling van de belangen die er in Europa zijn. De Europese Raad alleen kan niet alle belangen vertegenwoordigen, bijvoorbeeld wanneer het gaat om NAVO-zaken. Daarom is de NAVO er ook bij betrokken. De delegatie is zo samengesteld dat die de steun kan krijgen van alle Europese landen. Het belangrijkste — dat zei ik net ook in antwoord op mevrouw Van der Werf — is dat het ons ook gaat om de gemeenschappelijke boodschap. Uiteindelijk gaat het om welk mandaat er is, wat de

Aan ongecorrigeerde verslagen kan geen enkel recht worden ontleend.
Uit ongecorrigeerde verslagen mag niet letterlijk worden geciteerd.

boodschap is, of iedereen met één mond spreekt en welke structuur de onderhandelingen uiteindelijk gaan krijgen. Daar zijn we nog in afwachting van.

De **voorzitter**:
Voordat u verdergaat, is er een interruptie van de heer Hoogeveen.

De heer **Hoogeveen** (JA21):
Dank voor het antwoord, maar het was niet helemaal een antwoord op mijn vraag. Mijn vraag was specifiek: waarom moet de Europese Commissie zich er nou weer tegenaan bemoeien en waarom is die weer onderdeel geworden van de delegatie, terwijl de Europese Raad ook al vertegenwoordigd is?

Minister **Berendsen**:
Omdat ook de Europese Commissie op basis van een verdrag een rol speelt bij dit soort vraagstukken. Er is uiteindelijk een representatie gekozen die de steun kan krijgen van de 27 landen. Er waren natuurlijk wensen van het ene land en van het andere land, die wel en die niet, dat instituut wel en dat instituut niet. We hadden natuurlijk het liefst één persoon gehad die al die steun kon krijgen en het gesprek kon voeren. Qua effectiviteit was dat het mooiste geweest. Dit is de Europese oplossing die gekozen is. Daar staan wij achter en uiteindelijk gaat het om de gemeenschappelijke boodschap.

De **voorzitter**:
Gaat u verder met uw betoog.

Minister **Berendsen**:
Mevrouw Van der Werf vroeg naar Europese veiligheid en een eventuele concessie pas na het staakt-het-vuren. Europa is bereid tot een gesprek met Rusland, maar wel in de juiste volgorde. Eerst dus een einde aan de agressie, een staakt-het-vuren en uitzicht op duurzame vrede in Oekraïne en pas daarna kan over andere zaken, zoals brede Europese veiligheid en stabiliteit, worden gesproken. Er is op dit moment een gebrek aan vertrouwen voor gesprekken met Rusland. Dat gaat ook niet op korte termijn veranderen als Rusland zijn gedrag niet verandert. Dat zien we in de voortdurende dagelijkse Russische agressie en vijandige acties. Zolang de Russische agressie voortduurt, blijven we Oekraïne zo veel mogelijk financieel en militair steunen om de druk op Rusland op te voeren, zodat ze serieus aan tafel gaan komen.

Dan concessies op het grondgebied van Oekraïne. Wij staan volledig achter de soevereiniteit en de territoriale integriteit van Oekraïne binnen zijn internationaal erkende grenzen. Het is aan Oekraïne zelf en alleen aan Oekraïne om te bepalen of en hoe het bereid is om in het kader van een eventueel vredesakkoord concessies ten aanzien van het grondgebied te doen.

Dan de EU-lening voor Oekraïne. Wij verwelkomen het voorstel van de Europese Commissie om Oekraïne van noodzakelijke steun te voorzien in 2027. Dat is hard nodig. Deze steun blijft voor Oekraïne, en dus voor Europa en voor Nederland, van groot belang gezien de voortdurende Russische aanvallen op Oekraïne. Het is goed dat het voorstel betekent dat we Oekraïne ook in EU-verband steunen, waarbij alle EU-lidstaten hun deel zullen moeten bijdragen. Wij verwelkomen de voorstellen van de Commissie om internationale partners buiten de EU daar ook bij te betrekken en te mobiliseren. Voor wat betreft de brief van bondskanselier Merz waarin hij de steun aan Oekraïne

Aan ongecorrigeerde verslagen kan geen enkel recht worden ontleend.
Uit ongecorrigeerde verslagen mag niet letterlijk worden geciteerd.

verbindt aan het MFK, benadrukken wij dat EU-brede financiële steun aan Oekraïne van groot belang blijft. Alle lidstaten zouden hieraan mee moeten doen zonder opt-outs. Er is natuurlijk een aantal lidstaten dat opt-outs wil bedingen. Daar zijn wij natuurlijk tegen. We blijven ons inzetten op dat punt. Binnen het nieuwe MFK steun regelen voor Oekraïne betekent dat je op een goede manier middelen kan reserveren, maar ook op een goede manier de burden sharing mogelijk kan maken als het gaat om de financiering van Oekraïne.

Samenwerking met derdelanden is daarbij belangrijk in het algemeen. De heer Hoogeveen vroeg specifiek naar de EU-only-criteria. Het is belangrijk dat we blijven samenwerken met onze belangrijkste niet-EU-bondgenoten. Als het om defensie gaat, dan is dat in het directe belang van de Europese veiligheid, maar het geldt voor meerdere strategische sectoren. Nederland zet zich daarom steevast in voor voldoende mogelijkheden voor samenwerking, juist ook met die betrouwbare niet-EU-partners. We hebben als Nederland ook succesvol ingezet op voldoende flexibiliteit voor Oekraïne, bijvoorbeeld voor aankopen in derdelanden via de Ukraine Support Loan. Dat is een belangrijke stap. Daardoor heeft bijvoorbeeld het VK, het Verenigd Koninkrijk, een aanvullende overeenkomst kunnen sluiten over toegang tot die lening. Voor het aankomende leningenpakket van 45 miljard zetten we in op dezelfde mate van flexibiliteit. In die zin denk ik dus dat het kabinet de lijn van de heer Hoogeveen deelt om met deze partners te blijven samenwerken en die mogelijkheden ook te scheppen.

Dan kom ik op de inzet op de-escalatie. Duurzame vrede voor Oekraïne is een cruciaal onderdeel van veiligheid en stabiliteit in Europa. Europa legt de druk op Rusland om naar de onderhandelingstafel te komen. We zien tot op heden echt nog veel te weinig signalen dat dit ook serieus gebeurt. Het is niet Europa dat escaleert. Het is Rusland dat telkens weer laat zien dat het bereid is om te escaleren. We zien dat de Russische bereidheid om risico's te nemen toeneemt met hybride acties in Europa. Het kabinet zet ook in op geloofwaardige afschrikking om deze Russische dreiging te beïnvloeden. Ik herhaal in antwoord op de vraag van mevrouw Dobbe dat de-escalatie en diplomatie nodig zijn, maar om dat voor elkaar te krijgen, is druk op Rusland nodig. We zien dat Rusland nu nog onvoldoende beweegt naar de onderhandelingstafel. De inzet van het kabinet is geen escalatie, maar is ervoor zorgen dat de onderhandelingen beginnen. Laten we niet vergeten dat Rusland al meer dan vierenhalf jaar iedere dag de kans heeft om een staakt-het-vuren te accepteren en naar de onderhandelingstafel te komen.

Met een vraag van mevrouw Van der Werf kom ik bij het mapje overig, voorzitter.

De **voorzitter**:
Ja, dus we komen bij uw laatste blokje, overig, aan.

Minister **Berendsen**:
Mevrouw Van der Werf vroeg naar de samenwerking tussen de VS en Europa. Die samenwerking is in het belang van zowel Europa als de Verenigde Staten, zeker ook als het gaat om onze veiligheid en onze economie. De VS is cruciaal in het leveren van kritieke steun aan Oekraïne, zoals luchtverdedigingsmiddelen via PURL. Zowel Nederland als Europa zijn doorlopend met de VS in gesprek over onze gedeelde belangen, zoals een duurzame en rechtvaardige vrede voor Oekraïne, het tegengaan van de Russische dreiging, en ook de opbouw van de Europese defensiecapaciteit en industrie. Dat is ook in het belang van de VS en is een wens van de VS. Wij werken

Aan ongecorrigeerde verslagen kan geen enkel recht worden ontleend.
Uit ongecorrigeerde verslagen mag niet letterlijk worden geciteerd.

goed samen op het gebied van defensie-initiatieven. Een sterk Europa dat voor zijn eigen veiligheid kan zorgen en een sterke trans-Atlantische defensie-industrie, dus ook in Europa, is echt een gedeeld belang. De VS onderstrepen dit ook. Los daarvan is het belangrijk voor het afbouwen van afhankelijkheden en het versterken van de eigenstandige Europese industrie. Wij blijven daarop inzetten. Nogmaals, dat doen we niet omdat de VS dat van ons vraagt, maar omdat wij zelf ook vinden dat wij de verantwoordelijkheid voor de veiligheid op ons eigen continent moeten kunnen dragen.

Mevrouw Van der Werf vroeg ook nog naar het Internationaal Strafhof en de opties voor onafhankelijke bankrekeningen voor het ICC. In lijn met de motie verkennen de ministeries van Financiën en Buitenlandse Zaken in overleg met De Nederlandsche Bank en de Europese Commissie momenteel verschillende mogelijkheden tot voortzetting van de toegang tot het internationale betalingsverkeer voor het Strafhof. Inhoudelijk is het vinden van een passende optie een uitdaging. Bij elke mogelijke optie moet ook rekening gehouden worden met de potentiële risico's; die worden nadrukkelijk meegenomen in deze verkenning. Uw Kamer wordt zo snel mogelijk nader geïnformeerd, zoals ook in de brief die naar de Kamer gestuurd is over onze inzet voor de states parties is meegegeven.

Dat was van mijn kant de beantwoording, voorzitter.

De **voorzitter**:
Dank u wel, minister. Voordat u weer gaat zitten, is er een interruptie van mevrouw Van der Werf.

Mevrouw **Van der Werf** (D66):
Nog heel even over die bankrekeningen. Ik begrijp dat we daar binnenkort, naar ik geloof in december, nader over geïnformeerd worden. Maar ik heb de minister nu al een aantal keer horen zeggen dat het moeilijk is. Bedoelt hij dan dat het politiek moeilijk is of bedoelt hij dat het technisch moeilijk is?

Minister **Berendsen**:
Dit is op een aantal gebieden een heel moeilijke opgave, want het is niet alleen de vraag hoe je het technisch regelt, maar je moet ook partijen hebben die dit risico kunnen dragen. Je moet inzichtelijk hebben welke potentiële risico's er zijn en hoe je die dan vervolgens weer afdekt, juist ook voor de partijen die hier onderdeel van moeten zijn. Dat moet goed doordacht worden. Maar ik heb ook al meerdere keren aangegeven dat dit natuurlijk iets is waar wij vol op inzetten en waar we ook gewoon de komende weken duidelijkheid over willen hebben, omdat je niet wil dat de situatie ontstaat dat we maandenlang praten over wat dan de optie is om te gebruiken, om daarna nog politiek heel lang te gaan spreken over de vraag of er een meerderheid voor is. Dat betekent dat we daar vol druk op zetten.

Mevrouw **Van der Werf** (D66):
Dat is helder. Ik heb ook om die reden twee opties gegeven, namelijk dat je kijkt naar een nationale en een Europese variant. Kan de minister iets meer zeggen over welke route het meest kansrijk lijkt op dit moment als je die verschillende moeilijkheden zou wegen?

Aan ongecorrigeerde verslagen kan geen enkel recht worden ontleend.
Uit ongecorrigeerde verslagen mag niet letterlijk worden geciteerd.

Minister **Berendsen**:
Wij zetten er nu vol op in om in ieder geval de Europese optie te verkennen. Daar kan een Nederlandse rol natuurlijk ook onderdeel van zijn, maar dat is de optie die we op dit moment verkennen, die de Europese Commissie ook aan het verkennen is en waarvan ik echt hoop dat we die binnen hele korte termijn ook als voorkeursoptie hebben waarmee we verder kunnen werken.

De **voorzitter**:
Mevrouw Van der Werf ziet af van een derde interruptie.

Mevrouw **Piri** (PRO):
De minister had het over Russische cyber-, spionage- en beïnvloedingscampagnes, ook in Nederland. Kan hij voorbeelden geven van die beïnvloedingscampagnes?

Minister **Berendsen**:
Beïnvloedingscampagnes. Het meest concrete voorbeeld dat ik kan noemen is het voorbeeld dat we vandaag zien. In de nieuwsberichten zien we een rol van een Nederlands bedrijf bij droneaanvallen op de Krimbrug. We zien dat de Russische ambassade met de wijze van communiceren het maatschappelijk debat in Nederland probeert te beïnvloeden, namelijk het vijandbeeld neerzetten dat wij hen aanvallen, terwijl het overduidelijk is dat wij met de levering van wapens door een Nederlands bedrijf aan Oekraïne niet in oorlog zijn met Rusland. Het verspreiden van dit soort narratieven door de Russische ambassade draagt er alleen maar aan bij dat ze proberen ons uit elkaar te spelen, ons angst aan te jagen en uiteindelijk ook de steun aan Oekraïne te ondermijnen. Ik denk dat dat het meest actuele concrete voorbeeld is dat ik kan noemen.

Mevrouw **Piri** (PRO):
Ik denk dat ik het in 95% van de voorbeelden eens zou zijn met de minister, maar juist bij dit voorbeeld niet. Ik moet zeggen dat ik het zeer ongekend vind dat een Nederlands defensiebedrijf — ik vind het heel goed dat we wapens leveren — gaat uitroepen dat het zijn wapens waren bij de Krimbrug. Ik weet niet of dat Oekraïne meer beschermt. Ik denk wel dat Nederland daar onveiliger van wordt. Maar laten we het dan anders stellen. We hebben aan Rusland al hakenkruizen in Frankrijk toegeschreven, te midden van alle debatten rondom Gaza. In Denemarken waren er Koranverbrandingen.

De **voorzitter**:
Uw vraag?

Mevrouw **Piri** (PRO):
Voorzitter, daar probeer ik toe te komen. Die Koranverbrandingen zijn toegeschreven aan Rusland. In Duitsland hebben we gezien dat er auto's gemold zijn met daarop een sticker "I vote green". Daar bleken uiteindelijk gewoon Russische agenten achter te zitten.

De **voorzitter**:
Uw vraag.

Mevrouw **Piri** (PRO):
Hoe kunnen we Nederland met dit soort voorbeelden weerbaarder maken? We kunnen

Aan ongecorrigeerde verslagen kan geen enkel recht worden ontleend.
Uit ongecorrigeerde verslagen mag niet letterlijk worden geciteerd.

ons allemaal de explosie voorstellen wanneer zoiets in Nederland gebeurt, ook hier in de Kamer in het publieke debat.

Minister **Berendsen**:
Ik gebruikte het voorbeeld dat ik net noemde om te laten zien dat bijvoorbeeld de Russische ambassade ook online heel duidelijk bezig is op allerlei terreinen. Ze gebruiken elke gelegenheid om het narratief te verspreiden. Dat is de reden waarom ik het benoemde. De vraag van mevrouw Piri ligt niet op het terrein van de minister van Buitenlandse Zaken, maar op dat van andere collega's. Maar dit gaat om het weerbaar maken van de samenleving. Kan men desinformatie herkennen? Zijn we openlijk over de attributie van bepaalde zaken die plaatsvinden? Zijn we eerlijk en duidelijk over wat we zien gebeuren? Benoemen we het en wijzen we ook aan waar het vandaan komt? En, vervolgens, zijn wij ook bereid om tegenmaatregelen te nemen? Deels gaat het dan om manieren om desinformatie tegen te gaan, dus de juiste informatie verspreiden en onjuiste narratieven tegengaan, en deels gaat het om bredere hybride activiteiten, ook om te laten zien dat wij tegendruk geven. Dat betekent bijvoorbeeld sancties instellen of andere maatregelen nemen, zoals de steun aan Oekraïne vergroten, om iedere inzet die men pleegt om ons te ondermijnen en om ons uit elkaar te spelen, te beantwoorden met meer steun en met duidelijk maken dat wij eensgezind blijven.

De **voorzitter**:
Mevrouw Piri, tot slot.

Mevrouw **Piri** (PRO):
Ja, voorzitter. Denkt de minister dat we hier nu voldoende doen als het gaat om publieke weerbaarheid tegen dit soort zaken? Ik ben er namelijk van overtuigd dat, als je dit soort voorbeelden laat zien van dingen die zich hier voordoen en die al toegekend zijn aan Rusland, mensen zich even bewust afvragen: goh, was dit echt, of zat hier misschien een vijandige staat achter? Vindt de minister dat we in Nederland voldoende doen voor de weerbaarheid in onze samenleving?

Minister **Berendsen**:
Ik denk dat het kabinet in ieder geval voldoende stappen aan het zetten is om ons hier echt weerbaarder tegen te maken. Maar dat ligt wel op het terrein van collega's. Het is echt heel belangrijk dat we hier duidelijk over zijn, dat we dingen attribueren en dat we uitspreken dat we de samenleving daarin meenemen. Dit debat is, denk ik, ook een voorbeeld dat laat zien dat we samen nog een betere vorm moeten vinden met de Kamer en het kabinet om dit op een goede manier te doen.

Mevrouw **Rajkowski** (VVD):
De oorlog wordt inderdaad niet alleen gevoerd aan het front, en het zijn ook niet alleen cyberaanvallen; het is inderdaad ook mentaal. Dat is de desinformatie waar de minister het net over had. Ik vond zijn reactie vandaag op het Russische narratief goed, maar die was wel reactief. Kijk naar Frankrijk, Moldavië en de Baltische staten. Die zijn veel actiever in het blootleggen van deze destructieve desinformatie. In het recente boek van Beatrice de Graaf over hoe Poetin denkt, staat dat de manier waarop hij onze samenleving ontwricht, veel meer mentaal is.

De **voorzitter**:
Uw vraag?

Aan ongecorrigeerde verslagen kan geen enkel recht worden ontleend.
Uit ongecorrigeerde verslagen mag niet letterlijk worden geciteerd.

Mevrouw **Rajkowski** (VVD):
Bent u het ermee eens dat het een goed idee zou zijn als de Nederlandse overheid, op het moment dat dit soort desinformatiecampagnes online worden gevoerd, dit actiever gaat blootleggen?

Minister **Berendsen**:
Ik zie het belang daarvan. Ik zie ook dat het kabinet daar de afgelopen maanden steeds verdere stappen op zet. Dit is inderdaad, denk ik, de richting waarin we samen moeten wandelen. Ik denk dat het niet alleen een opdracht is aan het kabinet, maar ook een opdracht aan de brede politiek, de samenleving, het bedrijfsleven en maatschappelijke organisaties, die samen heel duidelijk moeten zijn over wat hier gebeurt en op welke wijze we hier aandacht aan kunnen geven.

De **voorzitter**:
Dan … Nee, meneer Hoogeveen heeft ook nog een interruptie.

De heer **Hoogeveen** (JA21):
Ik heb toch nog een vraag over het Verenigd Koninkrijk. Als het gaat over het uitbouwen van onze defensiecapaciteiten en het samenwerken met "trusted partners", zoals die in goed Nederlands heten, zie je dat het Verenigd Koninkrijk niet onder dezelfde voorwaarden van het SAFE-programma valt, bijvoorbeeld, waardoor het dus ook benadeeld wordt bij die zogeheten "herkomsteisen" voor defensieaanbestedingen en -investeringen. Hoe kijkt de minister hiernaar? Ik hoorde daar nog niet echt iets over in zijn antwoord.

Minister **Berendsen**:
Onze inzet blijft dat een partner als het Verenigd Koninkrijk ook onderdeel kan zijn van dit soort initiatieven, omdat we juist ook op defensiegebied … De heer Hoogeveen heeft daar volledig gelijk in. Niet alleen militaire capaciteit, maar ook bijvoorbeeld bewaking van de Noordzee is echt een uitdaging die we gezamenlijk met het Verenigd Koninkrijk hebben. Het Verenigd Koninkrijk is binnen de NAVO, maar ook binnen alle programma's die we opzetten om onze militaire capaciteit te versterken, gewoon een belangrijke partner. Dat is dus de inzet van Nederland binnen Europese programma's. Het zal ook de inzet van Nederland blijven om een partner als het Verenigd Koninkrijk toegang hiertoe te laten krijgen.

De heer **Hoogeveen** (JA21):
Dank voor het antwoord. We zien echter wel dat dat in Europees verband nog moeizaam gaat, zeker ten aanzien van het Verenigd Koninkrijk. Vergelijk het bijvoorbeeld met hoe ver het nu met Canada gaat; daarmee is een veel sterkere samenwerking. Hoe kijkt Nederland hiernaar in Europees verband? Is het idee dat het Verenigd Koninkrijk daar juist wel bij zou moeten horen, ook iets wat Nederland op de agenda probeert te zetten in Europees verband?

Minister **Berendsen**:
Ja, dit is de inzet van Nederland, zoals dat overigens op meerdere terreinen geldt. Het Verenigd Koninkrijk is niet weggedreven na de brexit en ligt exact waar het ligt. Het is voor ons een hele belangrijke partner. We zullen soms wat Europese partners en ook mensen in Brussel ervan moeten overtuigen dat we het Verenigd Koninkrijk niet hoeven

Aan ongecorrigeerde verslagen kan geen enkel recht worden ontleend.
Uit ongecorrigeerde verslagen mag niet letterlijk worden geciteerd.

te straffen voor brexit. We hebben het Verenigd Koninkrijk hard nodig in een partnerschap en dat is de inzet van Nederland.

De **voorzitter**:
Dank u wel, minister. We gaan door naar de beantwoording van minister Yeşilgöz in de eerste termijn.

Minister **Yeşilgöz-Zegerius**:
Dank u wel, voorzitter. Ik denk dat er zojuist al heel veel gezegd is door de minister van Buitenlandse Zaken. Het is nogal evident dat Nederland en Europa te maken hebben met zeer reële dreigingen en ook aanvallen. Na jarenlang met elkaar bezuinigd te hebben op onze internationale veiligheid en op defensie en er, terugkijkend, heel lang best wel naïef van uit te zijn gegaan dat we geen oorlog meer op ons continent zouden zien, denk ik dat we kunnen vaststellen dat dat echt verleden tijd is. Helaas zien we heel veel ellende, ook op ons continent, en zien we ook dreigingen onze kant op komen, maar gelukkig zijn we daarop voorbereid. De afgelopen jaren zijn we fors aan het investeren in onze weerbaarheid en in defensie. Het is heel erg belangrijk voor ons vanuit de krijgsmacht om ervoor te zorgen dat we niet alleen nu paraat staan, maar ook in de toekomst klaar zullen staan op het moment dat er weer nieuwe ontwikkelingen en nieuwe innovaties zijn, en dat we niet alleen klaar zijn voor kortstondige incidenten, maar ook voor een langdurig conflict.

Ik heb geen blokjes. In mijn hoofd klinkt het heel logisch wat ik ga doen. Ik ben benieuwd of de Kamerleden zich daarin gaan herkennen; daar gaan we achter komen. Ik wil beginnen met de hybride dreigingen en activiteiten, want die waren een van de aanleidingen om dit debat te hebben. Hybride dreigingen zoals sabotage, cyberaanvallen, desinformatie en nepbommeldingen vormen steeds nadrukkelijker een onderdeel van onze veiligheidssituatie. Russische actoren gaan agressiever te werk en zijn ook bereid om meer risico's te nemen. Tegelijkertijd is er binnen het domein van sabotage ruimte voor escalatie, maar ook voor de-escalatie. Op 30 september is de Tweede Kamer gebrieft door de directeur van de MIVD over de huidige toenemende hybride dreiging in Europa. Voorbeelden — mevrouw Piri begon er al mee — zijn het drone-incident in Leipzig, dat door Duitsland aan Rusland is geattribueerd, het beschieten van een Deense helikopter met lichtkogels en incidenten met drones in de Baltische staten en Polen. Elke keer dat we hier een debat hebben, komen er helaas ook nieuwe voorbeelden bij.

Ook in Nederland hebben we al jaren te maken met cyberaanvallen. Zo zijn er camera's gehackt door de Russen om onze militaire transportroutes in kaart te krijgen. Ook wordt informatie verzameld over kritieke infrastructuur en worden ambtenaren, militairen en journalisten gevolgd om gegevens te stelen. Gebruik van AI maakt dit soort operaties ook steeds gemakkelijker. We investeren voortdurend in onze weerbaarheid tegen hybride aanvallen en cyberaanvallen. Voorbeelden hiervan zijn ook in de inbrengen langsgekomen. Een voorbeeld is de modernisering van het staatsnoodrecht, waaronder de Oorlogswet voor Nederland. Die is nu in de ontwerpfase, dus die komt naar uw Kamer. Een ander voorbeeld is de Wet bescherming nationale veiligheid, die nu ter consultatie uitstaat. De vraag van mevrouw Rajkowski was wanneer die richting de Kamer komt. Zo snel mogelijk. De wet bescherming vitale infrastructuur, die augustus jongstleden van kracht is geworden, is nog een voorbeeld.

Aan ongecorrigeerde verslagen kan geen enkel recht worden ontleend.
Uit ongecorrigeerde verslagen mag niet letterlijk worden geciteerd.

Maar we moeten ook gewoon proactief kunnen optreden tegen hybride dreigingen. Dat betekent dat de ambitie natuurlijk ook in onze Defensienota 2026 staat en in onze internationale veiligheidsstrategie, ook van dit jaar. Het is dus niet alleen reageren op een incident, maar op het bredere patroon als geheel, wat net ook langskwam. De aanpak moet erop gericht zijn om de afweging van Rusland zo te beïnvloeden dat het ervan afziet. Dat is de kern van wat we hier proberen te doen om escalatie te voorkomen en vooral om te laten zien dat je er gewoon niet aan moet beginnen. Natuurlijk moeten we zorgvuldig blijven omgaan met het attribueren van incidenten. Zo blijven we ook trouw aan onze eigen democratische rechtsorde. Tegelijkertijd is er duidelijk wel sprake van een toename van Russische acties. Daar moeten we ook niet al te vaag over doen. Dat moet je ook gewoon benoemen zoals het is.

In deze context vroeg de VVD ook hoe het staat met de uitvoering van de motie-De Groot over hybride aanvallen. Daarin wordt gevraagd om in gesprek te gaan over een geharmoniseerd reactiekader, onder andere binnen Europa maar in ieder geval internationaal, want als je het in verschillende landen om je heen ziet gebeuren, dan wil je dat we op dezelfde manier reageren en dat het geharmoniseerd wordt opgepakt. In de beantwoording van het schriftelijk overleg over de RBZ Defensie heb ik aangegeven dat ik ervoor zal pleiten dat beter gezamenlijk kunnen reageren op hybride dreigingen een plek krijgt in de Europese veiligheidsstrategie, waar op dit moment aan wordt gewerkt. Die zin liep niet helemaal, maar we pleiten er dus voor om het daar te laten landen. Ik ben een beetje moe na de afgelopen dagen, voorzitter.

Ten tweede is een essentieel onderdeel van het tegengaan van hybride dreiging het communiceren van de consequenties richting Rusland. Hiervoor blijven we ons internationaal inzetten. Op die manier geven we ook uitvoering aan die motie. De minister van Buitenlandse Zaken ging net ook wat uitvoeriger in op die reacties richting Rusland.

Het is belangrijk dat we in Europa het hoofd koel houden en dat we binnen kaders reageren op een zelfgekozen manier en moment, want als we niet voldoende tegendruk geven aan de Russische hybride dreiging, dan beschouwt Rusland het blijkbaar als een uitnodiging om straffeloos zijn gang te gaan en daarbij steeds meer risico's te nemen. Tegelijkertijd werken we via een rijksbrede aanpak om tot een weerbare samenleving te komen via het vergroten van civiele weerbaarheid en militaire paraatheid. Gegeven de veiligheidssituatie werken we nu aan een herijking van deze weerbaarheidsopgave aan de hand van drie scenario's: het scenario waarin een beroep wordt gedaan op generieke schokbestendigheid — dat is bijvoorbeeld als je 72 uur uitval hebt van stroom en data; kan je jezelf dan redden? — escalatie met hybride acties en een militair conflict. Dit vereist maatschappelijk ook brede samenwerking, waarbij de overheid, het bedrijfsleven, maatschappelijke organisaties en de mensen thuis gezamenlijk de verantwoordelijkheid dragen en afspraken maken over de rolverdeling.

Volgende week is de Top Nationale Weerbaarheid. Die organiseer ik met mijn collega van Justitie en Veiligheid. Als ik mij niet vergis, bent u allen uitgenodigd. Ik hoop ook echt dat Kamerleden zullen deelnemen. Tijdens die top wordt met maatschappelijke organisaties, het bedrijfsleven, kennisinstellingen en medeoverheden het gesprek gevoerd over de hernieuwde aanpak van weerbaarheid, de rollen en de verantwoordelijkheden. Er wordt ook verkend waar die samenwerking versterkt kan

Aan ongecorrigeerde verslagen kan geen enkel recht worden ontleend.
Uit ongecorrigeerde verslagen mag niet letterlijk worden geciteerd.

worden. Dat zullen we allemaal verwerken in een hernieuwde weerbaarheidsaanpak, die in het eerste kwartaal van volgend jaar met de Kamer wordt gedeeld. Dus mocht u die uitnodiging nog niet hebben gezien, laat het ons weten. Dan zorgen we dat dat goed komt. Ik hoop u daar volgende week ook te mogen ontvangen.

Dan heb ik hier een vraag waar mevrouw Piri mee begon. Volgens mij is dit ook de kernvraag van het debat. Voor het debat geopend werd begon ze met haar punt van orde. Maar die vragen kwamen ook vanuit D66 en de VVD: wat zijn nou de scenario's en hoe gaan we ermee om? De minister van Buitenlandse Zaken heeft al het een en ander gezegd. Het is heel belangrijk om nogmaals te benadrukken — ik weet dat deze woordvoerders heel goed beseffen dat dit is voor zover we dat nu in openbaarheid kunnen zeggen, maar ik zeg dat toch maar hardop — dat wij als Nederland ons ook voorbereiden, zowel nationaal als internationaal, zowel binnen de NAVO als binnen de EU. Zo zullen er begin volgend jaar NAVO-oefeningen zijn. Daar zullen we ook als kabinet aan deelnemen, vanuit onze rollen, om die met elkaar te kunnen oefenen. Dat is maar één voorbeeld, maar de minister van Buitenlandse Zaken noemde de manieren waarop we daarmee omgaan. Uiteindelijk zijn er natuurlijk risico's. Een weerbare samenleving kan handelen in de scenario's die gemaakt worden op NAVO-niveau. Die scenario's vertalen we dan naar ons eigen land.

Voorzitter. Ik denk dat ik dreig heel erg in herhaling te vallen, want de minister van Buitenlandse Zaken heeft daar al veel over gezegd. Ik hoop dat we in een andere setting iets kunnen organiseren. Ik denk dat we die setting de komende tijd sowieso met elkaar moeten ontwikkelen, als ik dat mag zeggen, want het ligt natuurlijk vooral bij de Tweede Kamer. Kunnen we er iets op organiseren zodat we hier met elkaar wat meer over kunnen spreken dan nu? Ik snap namelijk de behoefte van mevrouw Piri heel erg goed. Als het zo'n reële drieging is, kan zij niet naar huis gaan met het idee "ze zeggen dat het wel loopt". Ik weet van haar dat zij van ons begrijpt dat we het hier nu niet kunnen delen, maar ergens moeten we elkaar zien te vinden zodat ze dat in ieder geval ook met een onderbouwd gevoel naar buiten kan brengen. Zoals voor alles geldt, leven we nu in een tijd tussen vrede en oorlog. Onze wetten en onze regels zijn daar niet op toegespitst en misschien ons democratische gesprek ook niet. Ik zou het heel fijn vinden … Ik weet dat er wordt gezocht naar een model naast de vertrouwelijke briefing die door de minister van Buitenlandse Zaken is aangeboden.

Mevrouw **Piri** (PRO):
Ik ga toch een poging wagen. Volgens mij was het de Commandant der Strijdkrachten die samen met de minister bij Buitenhof zat en zei: "Kijk, als er tanks de grens over komen, is het duidelijk artikel 5. Daar hoeven we niet geheimzinnig over te doen." Mijn vraag is de volgende. Als op vliegveld Eindhoven hetzelfde gebeurt als op Leipzig, wat is dat dan?

Minister **Yeşilgöz-Zegerius**:
Als er dat soort zaken gebeuren — in Leipzig ging het om een drone met een explosief — dan hebben wij ook de mogelijkheden en instrumenten om daarop te acteren, zoals dat daar ook gebeurd is. Je gaat er dan van uit dat je het tijdig ziet, dat je er dus tijdig op kunt handelen. Daar is alles op ingericht. Daarbij heb je ook de scenario's voor als je daar niet op tijd bij bent. Het klinkt een beetje raar als ik als minister van Defensie "afkloppen" zeg, maar we mogen dankbaar zijn dat ze het daar wel op tijd hebben gedaan. Wij hebben daar scenario's voor. Daarover kan ik in vertrouwelijkheid meer

Aan ongecorrigeerde verslagen kan geen enkel recht worden ontleend.
Uit ongecorrigeerde verslagen mag niet letterlijk worden geciteerd.

delen, ook tot een bepaalde hoogte. Wij spreken daar bij Defensie echt over in briefingsruimtes met een heel select gezelschap. Dus ook daarbinnen is het niet breed verspreid, omdat je daar dan ook uitvoerig moet bespreken wat voor spullen we hebben: kan ik dat allemaal detecteren en hoe kan ik erop handelen? Ik snap wel dat mevrouw Piri zegt dat ze niet per se naast de generaal zittend die tekeningen hoeft te zien, maar dat ze wel gevoel wil hebben bij die scenario's.

Laten we dus kijken hoe we in ieder geval dit gesprek een stuk verder kunnen brengen dan we nu doen. Ik sluit niet uit dat er dan nog steeds vragen overblijven, maar ik hoop dat er dan wel genoeg basis is om in ieder geval als Kamerlid te kunnen zeggen: ik heb er nu meer idee bij. Want ik snap dat dit 'm niet is.

Mevrouw **Piri** (PRO):
Ik vrees namelijk dat het wachten is op de eerste dodelijke slachtoffers bij een hybride aanval door Rusland. U hebt al gezien wat er op de Zwarte Zee is gebeurd. Daar zijn dodelijke slachtoffers gevallen. Als de autoriteiten in Leipzig er niet op tijd bij waren geweest, was dat daar ook gebeurd. Nou begrijp ik dat het kabinet zegt: we gaan niet alles wat we doen om dat te voorkomen, openbaar delen. Dat zou ik ook zeer onverstandig vinden, want we proberen het te voorkomen. Maar als zoiets gebeurt, wat is dan de crisisstructuur? Als er dodelijke slachtoffers zijn, vinden wij dan dat artikel 4 moet worden geactiveerd of niet? Naar dat gesprek ben ik eigenlijk op zoek. Begrijpt de minister dat er toch ook een deel daarvan openbaar gedeeld zou moeten worden met de Kamer?

Minister **Yeşilgöz-Zegerius**:
Dat denk ik wel, maar dan is het even zoeken. Ik weet dat het niet de vraag van mevrouw Piri is, maar een deel van het antwoord zit in de crisisstructuur die we al hebben. Dan gaat het om de Interdepartementale Commissie Crisisbeheersing en de Ministeriële Commissie Crisisbeheersing, die we ook hebben ingezet tijdens corona. Wanneer het echt gaat over nationale veiligheid, zetten we die in. Daar komt alles bij elkaar. Wanneer het inderdaad om een drone gaat die je er op tijd uit haalt, zonder slachtoffers, is het anders. Dat geldt ook voor een heel andere kant, waar ook vragen over zijn gesteld: het geval bij Albert Heijn. Dan denken we opeens: als alles plat komt te liggen, raakt het ons direct. Dan ga je eerst naar de primaire scenario's bij het departement dat daar in de lead is. Ik snap dat mevrouw Piri zoekt naar het besluitvormingsmoment daartussen: wanneer gaat het over van de een naar de ander en wat betekent dat dan? Ik denk dat je dan net te veel informatie voor de buitenwereld deelt, maar over die structuren, zeker in dat voorste deel waar we wel openbaar over spreken — iedereen weet hoe die crisisstructuur in elkaar zit — zouden we meer inzage kunnen geven. Maar ik denk dat mevrouw Piri niet daarnaar op zoek is, want ik denk dat ze dat deel wel kent. Daar is tijdens corona uitvoerig over gedebatteerd. Ik snap de zorg. Ik kan me voorstellen dat we daar eerst in vertrouwelijkheid over spreken en wij daar ook neerleggen waarom we dat in vertrouwelijkheid delen. Dat zal altijd een deel zijn van het hele verhaal. Volgens mij is daar altijd ruimte voor in de Kamer. In dat gesprek kunnen we transparant de dilemma's bespreken. Ik heb namelijk geen enkele reden, echt geen enkele, om dat niet openbaar te willen delen, als wij niet zouden denken dat het schadelijk is voor het belang van Nederland. Dat is het enige. Zeker als oud-Kamerlid snap ik dat je je werk goed moet kunnen doen. Het is echt een groot dilemma.

Aan ongecorrigeerde verslagen kan geen enkel recht worden ontleend.
Uit ongecorrigeerde verslagen mag niet letterlijk worden geciteerd.

De **voorzitter**:
Mevrouw Piri, tot slot.

Mevrouw **Piri** (PRO):
Tot slot op dit punt. Een van de doelen van Rusland is gewoon om onrust te zaaien in onze democratie, in onze samenleving en ook in ons parlement en onze politieke besluitvorming. Als wij geen manier vinden om hier als Kamer een goede dialoog over te voeren met het kabinet, ben ik bang dat wij straks, als zo'n crisissituatie zich voordoet, totaal verdeeld zijn op het moment dat we heel erg verenigd zouden moeten zijn. Dat is de grondgedachte van waaruit ik dit debat aanvroeg. Ik hoop dat we een manier vinden om hier een fatsoenlijke dialoog over te voeren met het kabinet, zonder dat we de vijand per se wijzer maken. Ik zou wel iets in het politieke debat willen laten zien van dit dilemma.

Minister **Yeşilgöz-Zegerius**:
Ik deel dit ontzettend met mevrouw Piri. Ik denk dat je dat gesprek openlijk zou kunnen hebben op een heel ver niveau zonder dat je het concreet hebt over wat nou de scenario's zijn. Ik denk dat heel veel Nederlanders niet heel scherp hebben — dat snap ik, want die zijn in hun dagelijks leven met iets heel anders bezig — wat die dreiging nou daadwerkelijk is, wie daarachter zit en wat de agenda daarachter is. Dat valt mij ook op in alle gesprekken. Dan heb je het dilemma: hoe informeer je mensen zonder ze angst aan te jagen? Dat is echt een hele ingewikkelde. Ik moet eerlijk zeggen dat ik niet vind dat we daar in al die jaren een goede modus in hebben gevonden. In landen in Europa die dichter bij de grens met Rusland liggen — daar ben ik natuurlijk met regelmaat om met mijn collega's te spreken — hebben ze deze hele discussie niet. Dat zit in hun geschiedenis. Daar zeggen ze: "Wij kennen de vijand. Wij weten wie dat is. Wij kennen de modus operandi. Wij weten waarom bijvoorbeeld desinformatie en bemoeienis met verkiezingen stap 1 zijn." Dat ligt zo ver van onze context. Ik ga graag op zoek met mevrouw Piri. We moeten hier natuurlijk het debat voeren. De vraag is of het meer waarde heeft wanneer de boodschap van politici komt of wanneer die van deskundigen en anderen komt. Ik ben het ontzettend met mevrouw Piri eens dat we in Nederland dat maatschappelijk debat, waar ik voor een deel over ga, maar niet in m'n eentje, nog niet zo scherp hebben. Als het dan een keer, ondanks alles wat we proberen, misgaat — 100% veiligheid en garantie bestaat helaas niet — kan het heel snel uit elkaar lopen. Daar moeten we met elkaar iets op verzinnen. Voor mij is dat het voorportaal van "wat doe je in de scenario's?", want die houden we altijd achter gesloten deuren. In die zin is het ook in ons voordeel dat Rusland niet alles weet, maar ook twijfel heeft over wat ... Een beetje in het midden laten heeft ook een enorm groot voordeel. Ik zeg graag toe dat ik erover na- en meedenk. Ik constateer ook dat als het vanuit het kabinet komt, het misschien een averechts effect kan hebben. Ik vind 'm ook moeilijk. Dat is een heel raar antwoord in zo'n debat, maar het is wel het meest faire antwoord.

De **voorzitter**:
Ik zie geknik aan de kant van mevrouw Piri. De toezegging komt op de lijst.

Mevrouw **Van der Werf** (D66):
Ik ben het zeer eens met alles wat mevrouw Piri hier heeft gezegd. Ik vond het heldere antwoord van de minister ook best duidelijk. Ik zou er één ding aan willen toevoegen. Ik vind het wat knullig dat wij gisteren een briefje kregen waarin staat "sorry, we kunnen die scenario's niet openbaar maken", hoewel ik daar alle begrip voor heb. Ik denk dat

Aan ongecorrigeerde verslagen kan geen enkel recht worden ontleend.
Uit ongecorrigeerde verslagen mag niet letterlijk worden geciteerd.

iedereen in deze commissie begrijpt dat er een mate van vertrouwelijkheid is die je niet in deze openbaarheid kan bespreken. Zullen we dan de volgende keer afspreken dat ook vanuit het kabinet wat proactiever wordt nagedacht over in welke constructie je dat wel kan doen? Juist vanwege die grote tevredenheid over de briefing eind september — iedereen wist al ruim een maand dat we vandaag op 18 november hierover bij elkaar zouden zitten — zeg ik: doe het dan andersom.

Minister **Yeşilgöz-Zegerius**:
Helemaal mee eens. Volgens mij zei de minister van Buitenlandse Zaken dat ook. Het is ook bij ons de worsteling dat je alles zo openbaar mogelijk wilt doen en, als dit niet gaat, zeg het dan tijdig. Dit is nou juist de commissie die daar heel veel gevoel bij heeft en het kan snappen. Laten we dat zeker de volgende keer anders doen. Dat is ook de reden waarom ik voorzichtig ben met mijn toezegging richting mevrouw Piri, want ik begrijp haar vraag heel goed. Ik heb nu niet een model liggen als "laten we een rondetafel doen en dan is het wel opgelost". Het is een toezegging om ernaar te blijven zoeken en in onze brieven bijvoorbeeld zo veel mogelijk concrete informatie te delen, zodat Kamerleden ook weer in hun achterbannen kunnen laten zien op basis waarvan ze doen wat ze doen. Op die manier ervaar ik die toezegging. Dit is een heel helder punt van mevrouw Van der Werf en dat moeten we de volgende keer strakker doen.

De **voorzitter**:
Gaat u verder met uw betoog.

Minister **Yeşilgöz-Zegerius**:
Vanuit de VVD is gevraagd hoe het staat met de motie-Brekelmans over een draaiboek bij een succesvolle cyberaanval. Dat ligt bij Justitie & Veiligheid, maar laat ik namens hen zeggen dat dit er zo snel mogelijk aankomt. Ik weet dat ze druk bezig zijn om te kijken hoe je dat zo openbaar mogelijk vorm kunt geven, want dat gaat echt over wat mensen zelf kunnen doen vanuit de weerbaarheidsaanpak die de NCTV heeft. Zo snel mogelijk dus.

Ik ben nog steeds bij de VVD met de vraag over crime as a service strafbaar stellen als spionage, want spionage is al strafbaar gesteld. Die wet wordt over twee jaar geëvalueerd. Crime as a service valt een beetje tussen alles in; ik formuleer het even wat kort door de bocht. Kunnen we daar iets mee? Wat mij betreft is dat een goed idee. Ook hier ga ik het domein op van mijn collega van Justitie en Veiligheid, maar ik weet zeker dat hij het daarmee eens is. Ik zal het doorgeleiden en ik ben ervan overtuigd dat Justitie en Veiligheid dit zal oppakken, als ze daar niet al mee bezig zijn. Hij komt daar zeker op terug. We moeten wel bijblijven.

Dan heb ik hier nog mevrouw Dobbe. Volgens mij heb ik hier verschillende vragen van de SP en de PVV bij elkaar. Ik kijk even of die door mevrouw Dobbe zijn gesteld. In ieder geval is een vraag gesteld, laat ik het zo zeggen, om samen met België en het Verenigd Koninkrijk een plan te maken voor een zeeblokkade van Russische schepen op de Noordzee. Ook was er een specifieke vraag vanuit de PVV over de schepen op de Noordzee, een konvooi, en de al dan niet gebruikte jamming. Op dat laatste ga ik niet in, omdat ik daar op dit moment niks over kan delen. Als het gaat om Russische schepen en ook de specifieke konvooien waar het nu over ging, kan ik zeggen: ja, zodra wij ze zien, houden wij ze in de gaten. Als er aanleiding is voor ons om in te grijpen, zullen we ook ingrijpen. U weet dat we daar verregaand, sneller en effectiever in willen kunnen

Aan ongecorrigeerde verslagen kan geen enkel recht worden ontleend.
Uit ongecorrigeerde verslagen mag niet letterlijk worden geciteerd.

optreden en daarvoor hebben we de schaduwvlootwetgeving. We zijn druk bezig om de maatregelen helemaal klaar te hebben.

De **voorzitter**:
Mevrouw Rajkowski. U mag gewoon al bij de interruptiemicrofoon gaan staan, hoor.

Mevrouw **Rajkowski** (VVD):
Dank, voorzitter. Een vraag aan de minister. We hadden het eerder over jamming. Dat kan omdat er gebruik wordt gemaakt van gps. Op het moment dat kwantumnavigatie wat meer ontwikkeld is, kunnen wij ook niet meer gps-gejamd worden. Nu heeft de Kamer een kwantumstrategie ontvangen vanuit het ministerie van EZK, maar ik kan me voorstellen dat kwantum ook zeer belangrijk is als het gaat om onze defensie. Het hoeft dus misschien niet per se via die strategie. Is de minister het met de VVD eens dat het daarom extra belangrijk is om ervoor te zorgen dat start-upontwikkelingen, vaak samen met universiteiten, zoals in Leiden, dat soort kwantumhubs in Nederland houden en voorkomen dat ze weggaan?

Minister **Yeşilgöz-Zegerius**:
Absoluut. Helemaal mee eens. U zult ook zien dat we de afgelopen tijd …
Morgenochtend is er een volgende conferentie die ik mag openen en waarbij we zien dat industrie, kennisinstellingen en Defensie heel veel nauwer gaan samenwerken. Dat kan gaan over concreet materieel of over de ontwikkeling van drones, maar ook over dit soort aspecten. De krijgsmacht is al jaren niet meer alleen onze mensen en het materieel dat we nu kennen en dat je ook van vroeger kent, zoals de tanks, maar ook de drones en de ontwikkeling. We zeggen ook: pas als je in het hele andere gebied van AI, de technologie en de kwantumspace je ogen en oren hebt en ook daar innoveert, vooroploopt en zorgt dat het verweven is met alles wat wij hier proberen te doen, dan kun je stappen voor zijn. Daar ben ik het dus ontzettend mee eens. We zijn ermee bezig, ook bij Defensie.

Mevrouw **Van der Werf** (D66):
Ik zag in het AD een oproep van experts voor een NAVO-missie in de Noordzee. Dan heb ik het over de schaduwvloot. Wij vragen zeer veelvuldig hoe het daarmee staat. Zo'n NAVO-missie zou natuurlijk volstrekt onnodig zijn als we daar beter op zouden handhaven, wat andere landen zoals Groot-Brittannië en Denemarken ook doen. Maar ik vroeg me wel af: waar blijft Nederland dan op dit punt?

Minister **Yeşilgöz-Zegerius**:
Wij hebben onze wetgeving nu op orde. We hebben dit gesprek vaker gehad, dus mevrouw Van der Werf weet dat ik begin met een kleine aanloop, namelijk dat ik hier niet alles openlijk kan zeggen. Ik kan haar wel verzekeren dat wij maximaal ons werk doen op de Noordzee. Ik gaf net al richting de PVV aan dat we konvooien meteen in beeld hebben, in de gaten houden en dat we, als er aanleiding is om te handelen, gaan handelen. Hier is absoluut helemaal niks wat ons tegenhoudt. Het zou wel fijn zijn als het wetsvoorstel snel door de Kamer gaat. We zitten daar niet ondertussen op te wachten, maar dat weten de Kamerleden. Ik heb in eerdere debatten gezegd dat de Russen dit ook zien en weten, en ook snel hun route veranderen als ze denken dat er ingegrepen gaat worden. Is dat goed of slecht? Je bent defensief, maar we hebben liever dat we ze pakken.

Aan ongecorrigeerde verslagen kan geen enkel recht worden ontleend.
Uit ongecorrigeerde verslagen mag niet letterlijk worden geciteerd.

Mevrouw **Van der Werf** (D66):
Die wet zal ongetwijfeld helpen, maar voor de zomer zei deze minister nog: we hebben deze wet helemaal niet nodig, want als het echt nodig is, kunnen we altijd ingrijpen. Nu zeggen de bondgenoten juist: we hebben Nederland de afgelopen maanden niet gezien. Kan de minister uitleggen wat die wet extra gaat doen boven op de bestaande mogelijkheden, die we nu blijkbaar niet benutten?

Minister **Yeşilgöz-Zegerius**:
Ik herken het beeld absoluut niet, want we zijn de afgelopen maanden met onze bondgenoten wel degelijk actief geweest. Ik vertel net wat er dan onder andere als reactie gebeurt, waardoor je niet kunt handelen. Dat ligt dus niet aan Nederland of aan de bondgenoten, maar aan het feit dat de tegenstander scherp door begint te hebben wat je dan klaarzet. We zijn verschillende malen al dicht bij een operatie geweest. Het lag niet aan onze juridische beperkingen dat we niet konden handelen, integendeel. Alles staat dus op zijn plek en op het moment waarop er gehandeld kan worden, bijvoorbeeld omdat het in onze wateren is, zullen we ook handelen.

De **voorzitter**:
Mevrouw Van der Werf tot slot.

Mevrouw **Van der Werf** (D66):
Waarom is er in die gevallen dan niet gehandeld?

Minister **Yeşilgöz-Zegerius**:
Omdat bijvoorbeeld schepen hun route veranderen.

De **voorzitter**:
Gaat u verder.

Minister **Yeşilgöz-Zegerius**:
Daarom zei ik: doe je dan je werk heel goed, of baal je dat ze zien dat je klaarstaat? We staan wel klaar. Dit zien andere landen overigens ook in hun wateren.

Dan vragen van verschillende Kamerleden, en zeker ook van het CDA, over de Amerikaanse troepenaanwezigheid. Die wordt anders in Europa. Dat is overigens al een tijdje gaande. Daar spraken ook vorige administraties over. Nu zien we het. Hoe vangen wij dit op? Ik denk dat de minister van Buitenlandse Zaken uitvoerig is ingegaan op de kracht van ons bondgenootschap en dat dat alleen maar krachtiger wordt als Europa ook krachtiger wordt. Dan zijn we meer een gelijkwaardige partner. In dat proces zitten we. De VS zijn en blijven gecommitteerd aan de NAVO. We maken natuurlijk allemaal de politiek mee. We hebben het ook in eigen huis gezien: soms is politiek wat diffuser. Maar uiteindelijk, in the end, blijven de VS gecommitteerd aan de NAVO. Er zijn geen aanwijzingen dat de VS hun aanwezigheid in Europa geheel zouden willen terugtrekken. Wij weten dat de posities hier ook in het voordeel zijn van de VS.

Precies zoals mijn collega aangaf, staat buiten kijf dat Europa ook een eigen verantwoordelijkheid draagt voor de eigen veiligheid, wetende dat we daar altijd onze bondgenoten bij nodig hebben. Wat houdt onze rol heel concreet in op het moment dat troepen teruggetrokken worden? Wij als kabinet, en natuurlijk heel Europa, zetten ons in voor die grotere verantwoordelijkheid binnen de NAVO. Dat betekent dat je eerst je

Aan ongecorrigeerde verslagen kan geen enkel recht worden ontleend.
Uit ongecorrigeerde verslagen mag niet letterlijk worden geciteerd.

capaciteitsdoelstelling op orde moet hebben. Daar zijn we heel hard naar op weg. U heeft de afgelopen maanden gezien dat op het moment dat de Amerikanen een bepaalde capaciteit of een onderdeel terugtrekken, we daar met elkaar op kunnen inspringen. Nederland heeft daar ook een flinke rol in gespeeld. Ik geef ook aan mijn Amerikaanse collega aan: geef ons voorspelbaarheid; laat ons zien wat je van plan bent, zodat we daar met elkaar op kunnen reageren. Dan hebben we een prima gesprek. Als ik het opeens weet, is dat wat moeilijker te organiseren. Dat is het diplomatieke en het politieke wat wij doen.

Ondertussen zijn we vanuit Defensie natuurlijk met alle landen om ons heen strakke plannen aan het maken over hoe je een grotere rol kunt pakken in de collectieve afschrikking. Dat vind ik een gezonde ontwikkeling, want waarom zouden we altijd op anderen moeten leunen? Dit kunnen we ook zelf, samen met anderen.

Mevrouw **Piri** (PRO):
Ik zal vanavond niet de discussie met de minister aangaan over haar blinde vertrouwen in de NAVO. Ik hoop van harte dat het klopt, maar ik denk dat we er ons ook op moeten voorbereiden dat dat niet zo is. Ik heb wel een vraag. Ik denk dat we niemand hoeven te verbazen. We zijn onze defensie aan het opbouwen. Dat betekent dat we nu niet klaar zijn voor alle dreigingen. Daar hoeven we niet geheimzinnig over te doen. Wat ik me dan afvraag is het volgende. Kijk heel specifiek naar cyberaanvallen. Die worden vanuit Rusland veelvuldig ook op Nederland gepleegd. Doen we er nu alles aan om daar klaar voor te zijn?

Minister **Yeşilgöz-Zegerius**:
Dat is één vraag, maar met vele lagen in het antwoord. We doen er alles aan. Zijn daarmee alle risico's ondervangen? Dat denk ik niet. Op het moment dat je ziet waar er gaten zijn, handel je daarnaar. Dus nee. Kijk naar zo'n casus als bij Albert Heijn. Vervolgens kijken we binnen het kabinet met de groep van ministers waar de heer Van Lanschot naar verwees, die met elkaar met veiligheidsvraagstukken bezig zijn, wat we daarvan kunnen leren. Albert Heijn is een groot bedrijf dat snel kan schakelen. Als dit ergens anders gebeurt waar de consequenties nog groter zijn of het snelle schakelen niet gaat, hoe ga je daar dan mee om? Dat is een voorbeeld.

Door AI komen er nu grotere uitdagingen. We moeten ervoor zorgen dat we daar defensief mee kunnen werken. Hoever wil je daar offensief in gaan? Dat zijn vraagstukken die je nu eigenlijk allemaal tegelijk moet oppakken. Je kunt niet zeggen: in 2032 weet ik hoe ik met AI moet omgaan. Dat slaat nergens op.

Vandaar dat mijn antwoord ietsjes langer is dan een ja of nee. Ik zie en weet dat we alles op alles zetten, van maatschappelijke weerbaarheid tot de harde defensiekant. Als ik wat ik weet en zie gebeuren vergelijk met wat ik in mijn tijd bij Justitie en Veiligheid zag: we zetten echt heel snel grote stappen. Feit is dat er nooit honderd procent veiligheid is. Ik denk dat we alles doen wat we nu kunnen doen. Het gaat over detectie en respons. De beste inlichtingendiensten van de wereld hebben we ook hier. Het gaat ook over de cyberweerbaarheid van ons allen. Je bent dus afhankelijk van zo veel factoren. Daardoor moeten wij vaak verwijzen naar collega's die hier ook mee bezig zijn. Dat is niet omdat het versplinterd is, maar omdat je gebundeld, met elkaar, alles dicht probeert te houden. Dat is wat het is.

Aan ongecorrigeerde verslagen kan geen enkel recht worden ontleend.
Uit ongecorrigeerde verslagen mag niet letterlijk worden geciteerd.

Mevrouw **Piri** (PRO):
De reden waarom ik dit vraag, is als volgt. Wij kiezen binnen de NAVO natuurlijk voor een soort lineair ingroeipad. Met die gedachte moet je inderdaad ergens in 2035 echt klaar zijn voor die cyberaanval, maar op het moment dat die nu plaatsvindt, heb je daar niks aan. Het is dus gewoon een oprechte vraag, zonder dat ik een krantenkop wil waarin staat dat PRO aan het pleiten is voor nog meer geld naar Defensie. Volgens mij begrijpt de minister wat ik bedoel. Is een lineaire groei van Defensie het meest logisch als je kijkt naar de dreiging? Of zouden we hier politiek een discussie over moeten voeren? Volgens mij was dat ook een advies vanuit Defensie toen het kabinet tot stand kwam: in het begin moet je meer doen. Vindt de minister dat we die discussie misschien moeten voeren?

Minister **Yeşilgöz-Zegerius**:
Dank voor deze vraag, al had ik deze week zo'n krantenkop wel leuk gevonden. Oké, die bewaren we voor een andere keer.

Als wij denken dat het nodig is om op een bepaald moment geld naar voren te halen — ik denk dat dat het eigenlijk is — om een extra investering te doen omdat je anders te veel achterloopt, dan gaan we dat gesprek wel degelijk met Financiën aan. Dan zien we ook de ruimte. In Nederland hebben we natuurlijk iets unieks gedaan. We hebben gezegd: we gaan die 3,5% waarmaken voor de komende jaren. Dat gaan we al reserveren. Hopelijk gaan we dat ook wettelijk vastleggen. Als je nu kansen hebt, dan wil je die niet laten liggen. Op het moment dat we iets naar voren kunnen halen, zullen we dat dus zeker doen, natuurlijk binnen alle afspraken van de begrotingsregels.

Cyber is niet per se lineair. Daar zetten we echt behoorlijk op in vanuit Defensie, van de MIVD, die echt klaar moet staan wat betreft alle ontwikkelingen die we op AI nu al zien en die er nog gaan komen, tot en met onze krijgsmacht. Het is niet alleen binnen Defensie. We hebben ook nodig dat partners, collega's en andere departementen daar ook staan. Soms is het bewustzijn, soms is het geld en vaak zijn het beide. Laat ik het als volgt zeggen. Op het moment dat ik denk dat er grote gaten zouden vallen door hoe wij dingen hebben georganiseerd terwijl we het allemaal heel belangrijk vinden, dan kom ik echt naar de Kamer. Ik denk echter dat dat nu niet de grootste uitdaging is.

Dan heb ik alleen nog één vraag voor me en volgens mij ben ik dan klaar. Die vraag is van mevrouw Van der Werf en die stelt zij terecht, zoals heel vaak. Ik ben daar heel erg blij mee, want dit is echt superbelangrijk. Zij vroeg: hoe zorgt de minister ervoor dat het Europese luchtafweerproject Freyja versneld van de grond komt? We staan erg positief tegenover de ontwikkelingen om de Europese industriële capaciteit voor de productie van luchtverdediging te versterken. Dat is een van de thema's en onderwerpen bij het congres dat we morgen samen hebben met de industrie en kennisinstellingen. Wij hebben ons daarom aangesloten bij de Anti-Ballistic Missile Coalition. Die coalitie heeft als doel om onder andere het Freyjaproject te faciliteren. Daar zijn wij dus onderdeel van. Wij zijn ontzettend welwillend om een aanjagende of faciliterende rol te spelen binnen deze coalitie. Daartoe zijn we ook met partners in gesprek, in het bijzonder met Oekraïne. Vooralsnog ligt de focus van die faciliterende rol op het Bliksemproject. Dat is natuurlijk ook superbelangrijk. Oekraïne trekt met name het Freyjaproject, maar we zitten daar gezamenlijk in. Als we extra zaken op dat punt kunnen doen, dan zullen we dat ook doen.

Aan ongecorrigeerde verslagen kan geen enkel recht worden ontleend.
Uit ongecorrigeerde verslagen mag niet letterlijk worden geciteerd.

De **voorzitter**:
Dank u wel, minister. Ik zie nog een interruptie van mevrouw Dobbe.

Mevrouw **Dobbe** (SP):
Ik begrijp dat we aan het eind van het blokje zijn.

De **voorzitter**:
We zijn volgens mij zelfs aan het eind van de bijdrage.

Minister **Yeşilgöz-Zegerius**:
Ja.

Mevrouw **Dobbe** (SP):
Ik heb in mijn betoog nog een punt gemaakt wat betreft de opkomstplicht. Volgens dit kabinet is het invoeren van de opkomstplicht nodig om gereed te zijn in Nederland. Vandaag is er een peiling naar buiten gekomen. 80% van de jongeren tussen de 18 en 24 jaar is tegen de invoering van een opkomstplicht. 60% van de Nederlanders steunt hen hierin. Dit blijkt dus uit de peiling van vandaag. Mijn vraag is als volgt. Als deze minister van Defensie deze cijfers hoort van mensen die zeggen "wij willen geen opkomstplicht, we willen niet onder dwang het leger in", gaat zij dan toch door met het invoeren van de opkomstplicht, met het voorbereiden daarvan, en jongeren dwingen om het leger in te gaan?

De **voorzitter**:
Ik wil u er wel op wijzen, mevrouw Dobbe, dat dit ook echt uitgebreid aan de orde is geweest tijdens de Defensiebegroting.

Minister **Yeşilgöz-Zegerius**:
Dat is zeker zo. Dit debat gaat over de enorm verslechterde veiligheidssituatie van ons land en Europa. Wil je je daarvoor inzetten? Wil je onze waarden, die worden aangevallen, beschermen? Dan zal je dat met mensen moeten doen. Dan heb je mensen nodig zoals onze cyberexperts, dan heb je bedrijven en kennisinstellingen nodig, en ook militairen. Ik ben ongelofelijk dankbaar richting al die jongeren die zich vrijwillig bij Defensie melden. Het zijn er gelukkig heel erg veel. Dat zijn jongeren die zeggen: ik wil voor mijn land staan, voor de waarden die wij hier met elkaar koesteren, diezelfde waarden waardoor het mogelijk is dat later deze week mensen ertegen demonsteren. Die vrijheden hebben we omdat er mensen zijn die een stap naar voren doen als het heftig wordt en als het gevaarlijk wordt. Anders bestaan die vrijheden niet; daarvoor hoef je alleen maar om je heen te kijken in de wereld. Dat dit kleine stukje wereld dat we hier in Nederland hebben zo vrij en zo welvarend is, is mede dankzij degenen die voor onze vrijheid hebben gestaan. Die is ons niet gratis komen aanwaaien en dat zal in de toekomst ook niet zo zijn als die nog meer onder druk komt te staan. Ik ben dus heel erg dankbaar voor de jongeren die zich daarvoor vrijwillig aanbieden. Niemand wil met dwang Defensie in. Ik kan u verzekeren dat er ook geen enkele militair is die zegt: ik ga graag naast iemand staan die gedwongen is om dit te doen terwijl die dat niet wil. Daar zit niemand op te wachten. We zouden dus ook geen jongeren angst moeten aanjagen alsof dat het plan is en alsof we daar met z'n allen op zitten te wachten.

Je kunt niet met elkaar dit debat van vanavond hebben en zeggen dat de dreiging reëel

Aan ongecorrigeerde verslagen kan geen enkel recht worden ontleend.
Uit ongecorrigeerde verslagen mag niet letterlijk worden geciteerd.

is, en tegelijkertijd — mevrouw Piri vraagt ons de hele avond terecht om scenario's — geen enkel scenario hebben voor een uiterste geval. Alles wat we doen is erop gericht om het uiterste geval te vermijden, om het te voorkomen, het af te weren en om te laten zien aan diegenen die kwade bedoelingen met ons hebben: begin er niet aan; het heeft geen zin. Dat is wat we doen. Er is niemand, ook niet bij Defensie, die zit te wachten op een gewapend conflict. Militairen zijn er juist om vrede te bewaken. Dat is hun primaire doel. Dit is dus wat het is. Uiteindelijk moeten we Nederland veilig houden. Mijn collega, staatssecretaris Boswijk, gaat graag met jongeren het gesprek aan die denken dat we daar zo'n alternatief plannetje voor zouden hebben. Dat is er niet. Het staat iedereen om vrij om te zeggen: dat is mijn pad niet. Daar heb ik ook respect voor. Dat maakt je niet beter of slechter dan iemand anders. Maar ik wel graag ook met respect spreken over degenen die wél die stap zetten. Die zijn er ook en dat zijn ook heel veel jongeren. Als je teruggaat naar het punt van mevrouw Piri over hoe we mensen duidelijk maken waar we tegenaan lopen, wat er aan de hand is en hoe de dreiging eruit ziet, dan is dat een waardevoller gesprek dan te doen alsof we nu allemaal mensen aan het ronselen zijn om gedwongen bij het leger te gaan. Dat doet de inzet van het kabinet tekort. Dat is niet zo belangrijk, maar het doet de krijgsmacht tekort. Het doet al die mensen tekort die al die reservisten aan het opleiden zijn, al die nieuwe militairen. Ik ga niet over de toon van het gesprek — daar gaat de Kamer zelf over — maar die doet wel heel veel mensen tekort.

De **voorzitter**:
Mevrouw Dobbe, kort.

Mevrouw **Dobbe** (SP):
Even voor de voorzitter: er is nieuwe informatie. We hebben het er bij debatten over Oekraïne weleens eerder over gehad. Dit is een debat over de veiligheid en hoe we Nederland voorbereiden op het moment dat we vinden dat de situatie onveiliger wordt. Een van de strategieën van het kabinet is een opkomstplicht. Net zoals dat we het vaker over Oekraïne kunnen hebben, lijkt mij dat we het hier ook vaker over kunnen hebben.

De **voorzitter**:
Ik wilde u er alleen maar op wijzen dat het al heel uitgebreid aan de orde is geweest bij de Defensiebegroting, maar gaat u verder met uw tweede interruptie.

Mevrouw **Dobbe** (SP):
Dank. Ik heb behoefte om de minister te bevragen vanwege de nieuwe informatie die vandaag is verschenen. Er vallen mij een aantal dingen op in haar antwoord. Ze heeft het over vrijheid, maar dit plan gaat juist over het afpakken van vrijheid van jongeren. Het gaat over dwang. Deze minister doet net alsof wij jongeren angst aanjagen door te praten over dwang, terwijl dat precies is wat de opkomstplicht is. Het is namelijk een plicht. Jongeren die vrijwillig het leger in willen, kunnen dat doen. Die jongeren die dat niet vrijwillig willen, wil het kabinet verplichten. De minister moet dus niet net doen alsof het geen dwang is. Ik heb gevraagd om een reactie op cijfers dat 80% van de jongeren tussen de 18 en 24 jaar dit niet wil. Wat is de reactie van de minister van Defensie daarop?

Minister **Yeşilgöz-Zegerius**:
Gelukkig hoeft ook niemand dat. Het plan gaat over het beschermen van onze vrijheid. Op het moment dat die zo onder druk staat dat we echt met elkaar in gesprek moeten

Aan ongecorrigeerde verslagen kan geen enkel recht worden ontleend.
Uit ongecorrigeerde verslagen mag niet letterlijk worden geciteerd.

over "wat moeten we dan?", kan ik u één ding verzekeren: het is dan niet deze overheid of dit land dat jou je vrijheid afpakt, want dat doet de vijand die dan voor je deur staat. We hebben het over dat uiterste scenario. We zijn nu met z'n allen bezig om dat te voorkomen. We proberen dat te vermijden; dat is wat we nu aan het doen zijn.

Ik heb respect voor jongeren die zeggen: je hoeft mij niet te bellen. Maar om te kunnen staan voor hun vrijheid om dit te zeggen, moeten wij wel kunnen doen wat we nu doen. Anders is het een totale gok in een wereld waar op drie uurtjes vliegen burgers in Oekraïne worden afgemaakt. Dat is de waarheid! Dat is wat er werkelijk aan de hand is. Hoe kan dan iemand in de Kamer mij vragen om geen plan te hebben voor het geval dat dat dichterbij komt?

De **voorzitter**:
Mevrouw Dobbe, tot slot.

Mevrouw **Dobbe** (SP):
U mag alle plannen maken die u wil, zeg ik via de voorzitten. U mag alle plannen maken die u wil, zolang u ...

De **voorzitter**:
Via de voorzitter!

Mevrouw **Dobbe** (SP):
... zolang de minister de miljardeninvesteringen in Defensie maar niet ten koste laat gaan van de zorg, de sociale zekerheid en het onderwijs. Dat mag verder zolang de minister jongeren die dat niet willen, maar niet dwingt om het leger in te gaan.

Deze minister heeft heel veel woorden nodig om geen antwoord te geven op de vraag die ik heb gesteld. Vandaag is er een peiling verschenen waaruit blijkt dat 80% van de jongeren tussen 18 en 24 jaar dit niet wil. Jongeren willen niet gedwongen het leger in. Wat zegt de minister tegen hen?

Minister **Yeşilgöz-Zegerius**:
Niemand wil dat, dus dat snap ik. Niemand vraagt hun om dat nu te doen. We doen juist alles om dat moment te voorkomen en het niet zover te laten komen. Dat is precies wat het is. Ik zeg daarom tegen mevrouw Dobbe dat ik eigenlijk niet weet wat de vraag aan het kabinet is. Moeten we alles maar laten voor wat het is en hopen en duimen dat het niet onze kant op komt? Nee, wij doen er juist met gemotiveerde mensen, die zich vrijwillig bij ons hebben gemeld, alles aan om te zorgen dat die 80% dat nooit hoeft te doen. Dat is de inzet.

De **voorzitter**:
Dank u wel. Dan gaan we over naar de tweede termijn van de zijde van de Kamer. Ik nodig hiervoor graag mevrouw Piri uit. En elk van de leden heeft dus nog 1 minuut 20 om aanvullende vragen te stellen dan wel moties in te dienen.

Mevrouw Piri namens de fractie van PRO. Ik verzoek om stilte in de Kamer.

Mevrouw **Piri** (PRO):
Dank u wel, voorzitter. De microfoon ...

Aan ongecorrigeerde verslagen kan geen enkel recht worden ontleend.
Uit ongecorrigeerde verslagen mag niet letterlijk worden geciteerd.

De **voorzitter**:
Doet ie het nu?

Mevrouw **Piri** (PRO):
Hij doet het! De derde keer.

Dank u wel, voorzitter, en ook dank aan de bewindspersonen. Ik had gehoopt dat we vanavond een debat op basis van scenario's zouden voeren, maar dat debat gaan we hopelijk heel snel, maar dan achter gesloten deuren, voeren.

Ik vroeg of we voldoende voorbereid zijn. Maar ik kan nu niet anders dan zeggen dat ik van harte hoop dat dat zo is, maar dat ik het oprecht niet weet.

Een van de punten die ik het debat naar voren bracht, is maatschappelijke weerbaarheid en daar heb ik een motie over voorbereid.

De Kamer,

gehoord de beraadslaging,

constaterende dat onze inlichtingendiensten publiekelijk waarschuwen dat Rusland ook in Nederland hybride activiteiten ontplooit die leiden tot materiële schade, fysiek letsel of verstoring van vitale processen;

constaterende dat veel Europese landen hun bevolking actief informeren over hybride dreigingen en mensen handelingsperspectief bieden;

overwegende dat een weerbare samenleving begint bij burgers die goed geïnformeerd zijn over de dreiging van cyberaanvallen, sabotagepraktijken en beïnvloedingscampagnes;

verzoekt de regering om zo snel als mogelijk een publieksstrategie voor maatschappelijke weerbaarheid naar de Kamer te sturen, met daarin onder andere een periodiek openbaar dreigingsbeeld en praktische handelingsperspectieven voor burgers,

en gaat over tot de orde van de dag.

De **voorzitter**:
Deze motie is voorgesteld door de leden Piri, Van der Werf, Van Lanschot, Rajkowski en Hoogeveen.

Zij krijgt nr. 48 (37020-V).

Mevrouw **Piri** (PRO):
Dank u wel.

De **voorzitter**:
Dank u wel. Dan gaan we door met de volgende spreker van de kant van de Kamer en dat is mevrouw Van der Werf. U was al onderweg.

Aan ongecorrigeerde verslagen kan geen enkel recht worden ontleend.
Uit ongecorrigeerde verslagen mag niet letterlijk worden geciteerd.

Mevrouw **Van der Werf** (D66):
Dank, voorzitter. Ik gebruik de tijd die mij vanavond resteert om nog even iets te zeggen over die veiligheidsraad. Het probleem is dat Europa zich te reactief opstelt tegenover de ontwikkelingen in de wereld en dat Nederland zich te reactief opstelt tegenover wat zich in de hoge torens in Brussel afspeelt. Daar kunnen we op sturen en we kunnen ook ideeën op tafel leggen, mede-architect worden van zo'n Europese veiligheidsorde zoals wij die graag voor ons zouden willen zien. Dat maakt ook het debat hier in de Kamer en de rol van de Kamer veel beter. Ik zou dus graag nog iets meer van de minister van Buitenlandse Zaken willen horen over hoe hij die toekomst van de Europese veiligheid voor zich ziet en hoe hij dus ook zo'n veiligheidsraad voor zich ziet. Dat is omdat we het gewoon al heel lang hebben laten liggen. Er zijn in het verleden ook al heel veel moties over ingediend. Ik had er ook een in willen dienen, maar dat laat ik zitten als de minister kan toezeggen dat hij die Nederlandse inzet, dat voorstel, heel snel, nog in Q1 volgend jaar, kan voorzien van een kabinetsreactie, zodat we daar dan ook het inhoudelijke debat over kunnen voeren.

De **voorzitter**:
Dank u wel, mevrouw Van der Werf. Dan gaan we door met de heer Hoogeveen namens de fractie van JA21.

De heer **Hoogeveen** (JA21):
Voorzitter, dank.

De Kamer,

gehoord de beraadslaging,

constaterende dat tijdens de komende EU-VK-top ook Europese "made in Europe"-vereisten ter sprake komen;

overwegende dat het Verenigd Koninkrijk als NAVO-bondgenoot, belangrijke steunpilaar van Oekraïne, en door nauwe economische banden een onmisbare partner is voor Nederland;

verzoekt de regering in navolging van de EU-VK-top in Europees verband een uitgesproken voortrekkersrol te vervullen voor een toegankelijke "made with Europe"-benadering voor het Verenigd Koninkrijk,

en gaat over tot de orde van de dag.

De **voorzitter**:
Deze motie is voorgesteld door de leden Hoogeveen en Rajkowski.

Zij krijgt nr. 49 (37020-V).

De heer **Hoogeveen** (JA21):
De heer Van Lanschot overviel mij een beetje met zijn vraag over Korea, temeer omdat deze voorzitter mij al vaker een reprimande heeft gegeven dat ik geen colleges moet gaan geven. Ik wil toch nog twee punten aankaarten. Ten eerste zei ik dat de grens op de 53ste breedtegraad ligt. Dat is de 38ste. Dus dat ging al fout. Dan het tweede punt.

Aan ongecorrigeerde verslagen kan geen enkel recht worden ontleend.
Uit ongecorrigeerde verslagen mag niet letterlijk worden geciteerd.

Dat was eigenlijk het antwoord van de minister van Defensie op de vraag van het lid Piri — dat vond ik wel een goed antwoord — en dat is dat we ons steeds meer aan het voorbereiden zijn op die hybride aanvallen door middel van oefeningen en dat er een precaire balans is tussen aan de ene kant paniek en aan de andere kant het informeren van onze burgers. Juist in Korea heb je al grootschalige oefeningen op het gebied van sabotage, cyberaanvallen en propaganda-aanvallen, zij het digitaal. Misschien is dat iets waar de minister van Defensie ook op kan reflecteren of iets over kan zeggen, over dat we eventueel ook iets zouden kunnen leren van hoe dat soort landen het hebben ingericht.

De **voorzitter**:
Dank u wel, meneer Hoogeveen. Dan gaan we door met mevrouw Dobbe van de fractie van de SP. Gaat uw gang.

Mevrouw **Dobbe** (SP):
Dank u wel, voorzitter. Een aantal moties.

De Kamer,

gehoord de beraadslaging,

constaterende dat Rusland het gebruik van kernwapens in Oekraïne en de VS het gebruik van kernwapens in Iran impliciet of expliciet benoemen;

van mening dat het dreigen met inzet van kernwapens altijd veroordeeld dient te worden;

verzoekt de regering nucleaire dreigementen te allen tijde te veroordelen, ongeacht welk land dit doet,

en gaat over tot de orde van de dag.

De **voorzitter**:
Deze motie is voorgesteld door het lid Dobbe.

Zij krijgt nr. 50 (37020-V).

De Kamer,

gehoord de beraadslaging,

constaterende dat het uitbreiden van kernwapenarsenalen, nucleaire samenwerking en modernisering van kernwapens in toenemende mate wordt genormaliseerd;

verzoekt de regering te verkennen welke stappen gezet kunnen worden om het non-proliferatieverdrag uit te voeren,

en gaat over tot de orde van de dag.

Aan ongecorrigeerde verslagen kan geen enkel recht worden ontleend.
Uit ongecorrigeerde verslagen mag niet letterlijk worden geciteerd.

De **voorzitter**:
Deze motie is voorgesteld door het lid Dobbe.

Zij krijgt nr. 51 (37020-V).

De Kamer,

gehoord de beraadslaging,

constaterende dat 80% van de jongeren tussen de 18 jaar en 24 jaar tegen de invoering van een militaire opkomstplicht is;

constaterende dat 60% van de Nederlanders hen hierin steunt;

verzoekt de regering af te zien van het voorbereiden van de opkomstplicht,

en gaat over tot de orde van de dag.

De **voorzitter**:
Deze motie is voorgesteld door het lid Dobbe.

Zij krijgt nr. 52 (37020-V).

Mevrouw **Dobbe** (SP):
Deze minister van Defensie doet net alsof dwang niet aan de orde is, doet net alsof er niks aan de hand is en dat jongeren gerust kunnen slapen. Ondertussen gaat ze wel door met het voorbereiden van die opkomstplicht. Als jongeren niet onder dwang het leger in hoeven, stop daar dan mee. Stop dan met die voorbereiding van de opkomstplicht. Dan is het maar duidelijk.

De **voorzitter**:
Dank u wel, mevrouw Dobbe. Dan gaan we door met de heer Van Lanschot namens het Christen-Democratisch Appèl. Gaat uw gang.

De heer **Van Lanschot** (CDA):
Dank, voorzitter. We hebben net kunnen constateren dat collega Dobbe hier het promofilmpje voor een demonstratie van vrijdag al heeft opgenomen. Het moet me toch even van het hart: ik vind dat gewoon niet chic. Er wordt hier een minister aangewreven dat er een uur geleden een peiling is gepubliceerd. En dat is toevallig. Wie heeft eigenlijk die peiling aangevraagd? Dat zijn de SP, de FNV en de LSVb. Goh, wat zou daaruit komen. Dan doet mevrouw Dobbe het hier voorkomen alsof 80% tegen militaire opkomstplicht is. Maar wat staat er op haar eigen Instagrampagina? Dat is de dienstplicht. Opkomstplicht of dienstplicht: dat is nogal een verschil. Dus als u ons dan hier allemaal overvalt, kunt u dan alstublieft uw eigen onderzoek goed citeren, mevrouw Dobbe?

De **voorzitter**:
Zo gaan we het niet doen, meneer Van Lanschot. U stelt hier geen vragen aan mevrouw Dobbe. Mevrouw Dobbe wil wel graag een vraag aan u stellen.

Aan ongecorrigeerde verslagen kan geen enkel recht worden ontleend.
Uit ongecorrigeerde verslagen mag niet letterlijk worden geciteerd.

Mevrouw **Dobbe** (SP):
Sorry, hoor, maar hier maak ik echt bezwaar tegen. Op elk moment dat wij dat kunnen doen, maken wij bezwaar tegen het heropvoeren van de opkomstplicht. Waar leidt die opkomstplicht toe? Dienstplicht! Je komt op, omdat je dan gedwongen het leger in moet. Het is niet zo ingewikkeld voor een minister om te reageren op één cijfer, namelijk dat 80% van de jongeren tussen de 18 en de 24 jaar dit niet wil. Dat is geen hele moeilijke vraag. Dus wat de heer Van Lanschot nu doet, is echt een beetje flauw. U maakt namelijk een karikatuur van wat wij hier serieus proberen neer te zetten en waar wij serieus en gedegen in heel veel debatten op heel veel momenten bezwaar tegen maken.

De heer **Van Lanschot** (CDA):
Ik ben blij dat collega Dobbe net haar eigen peiling feitelijk heeft gecorrigeerd naar wat daar wel staat. Ik vind het bovenal verontrustend dat er in die oproep staat dat scholieren vrijdag uit hun les kunnen lopen. Ik hoop dat ze die les gewoon blijven volgen. Dan ga ik over naar mijn motie.

De **voorzitter**:
Ja, daar heeft u nog heel kort de tijd voor.

De heer **Van Lanschot** (CDA):
Oké.

De Kamer,

gehoord de beraadslaging,

constaterende dat de Russische agressieoorlog in Oekraïne voortduurt en de Russische sabotage in Europa toeneemt;

overwegende dat een krachtige Europese pijler binnen de NAVO essentieel is voor het afschrikken van de Russische dreiging;

overwegende dat onder meer het versterken van Europese command and control, het samen inkopen en het standaardiseren van materieel kunnen worden versneld door het gezamenlijk stationeren van troepen van Europese NAVO-partners op Europees grondgebied;

verzoekt de regering voorbereidingen te treffen voor het opschalen van gezamenlijk gestationeerde troepen van Europese NAVO-partners op Europees grondgebied, en de Kamer daarover uiterlijk in 2027 te informeren,

en gaat over tot de orde van de dag.

De **voorzitter**:
Deze motie is voorgesteld door de leden Van Lanschot en Van der Werf.

Zij krijgt nr. 53 (37020-V).

Aan ongecorrigeerde verslagen kan geen enkel recht worden ontleend.
Uit ongecorrigeerde verslagen mag niet letterlijk worden geciteerd.

De heer **Van Lanschot** (CDA):
Dank u wel.

De **voorzitter**:
Dank u wel. Dan gaan we door met mevrouw Rajkowski namens de fractie van de VVD.

Mevrouw **Rajkowski** (VVD):
Dank, voorzitter.

De Kamer,

gehoord de beraadslaging,

overwegende dat andere Europese landen buitenlandse beïnvloeding door onder andere Rusland, China en Iran actief blootleggen, zoals Moldavië of Frankrijk met het officiële French Response-account;

verzoekt de regering de mogelijkheden in kaart te brengen voor het opzetten van een vergelijkbaar "Dutch response-account" om desinformatie en vijandige narratieven te ontkrachten, en de Kamer hierover te informeren,

en gaat over tot de orde van de dag.

De **voorzitter**:
Deze motie is voorgesteld door de leden Rajkowski, Van Lanschot, Piri, Van der Werf en Hoogeveen.

Zij krijgt nr. 54 (37020-V).

De Kamer,

gehoord de beraadslaging,

constaterende dat vijandige regimes volop kunstmatige intelligentie inzetten voor geavanceerde cyberaanvallen, spionage en autonome systemen;

verzoekt de regering om naar Brits voorbeeld te onderzoeken hoe een Taskforce RAID kan worden ingezet om AI versneld bij Defensie te integreren,

en gaat over tot de orde van de dag.

De **voorzitter**:
Deze motie is voorgesteld door de leden Rajkowski en Peter de Groot.

Zij krijgt nr. 55 (37020-V).

Mevrouw **Rajkowski** (VVD):
Dan mijn laatste motie.

Aan ongecorrigeerde verslagen kan geen enkel recht worden ontleend.
Uit ongecorrigeerde verslagen mag niet letterlijk worden geciteerd.

De Kamer,

gehoord de beraadslaging,

constaterende dat landen als Rusland en Iran voor inlichtingen- en sabotageoperaties steeds vaker "wegwerpagenten" inhuren om sabotageacties in Europa te plegen;

overwegende dat betrokkenen zich niet moeten kunnen verschuilen achter onwetendheid over hun opdrachtgever;

verzoekt de regering te onderzoeken hoe het strafrecht kan worden aangescherpt, bijvoorbeeld (maar niet uitsluitend) door het verlagen van de drempel voor strafbaarheid bij spionage van opzet naar schuld, en de Kamer hierover te informeren,

en gaat over tot de orde van de dag.

De **voorzitter**:
Deze motie is voorgesteld door het lid Rajkowski.

Zij krijgt nr. 56 (37020-V).

Dank u wel. Tot slot is de heer De Roon aan de beurt, maar die ziet af van zijn tweede termijn. Dan schors ik graag de vergadering voor vijf minuten, dus tot 22.13 uur, voor de appreciatie van de acht ingediende moties en de beantwoording van eventuele vragen.

De vergadering wordt enkele ogenblikken geschorst.

De **voorzitter**:
Ik heropen de vergadering. Aan de orde is de tweede termijn van de zijde van het kabinet. We hebben negen moties ontvangen van de Kamer. Ik geef graag het woord aan minister Berendsen voor de appreciatie en beantwoording van in ieder geval een deel van de moties. Ik neem aan dat het andere deel naar minister Yeşilgöz gaat.

Minister **Berendsen**:
Daar ga ik ook van uit, voorzitter. Dat komt helemaal goed.

Allereerst even de vraag van mevrouw Van der Werf over de toezegging om in Q1 de appreciatie van het Commissievoorstel voor de Europese veiligheidsraad met de Kamer te delen. Onze verwachting is dat dat idee over de Europese veiligheidsraad in de Europese veiligheidsstrategie zal zitten, waarvan de publicatie voorzien is in december. In dat geval zullen we dat inderdaad in Q1 appreciëren en het debat met de Kamer erover voeren.

Voorzitter. De motie op stuk nr. 49 geef ik oordeel Kamer.

De **voorzitter**:
De motie op stuk nr. 49: oordeel Kamer.

Minister **Berendsen**:
De motie op stuk nr. 48 komt bij de minister van Defensie zo dadelijk.

Aan ongecorrigeerde verslagen kan geen enkel recht worden ontleend.
Uit ongecorrigeerde verslagen mag niet letterlijk worden geciteerd.

De motie op stuk nr. 50 ontraden we. Nederland acht het openlijk dreigen met kernwapens en escalerende nucleaire retoriek zeer onverantwoord. Dat heb ik ook zojuist in het debat aangegeven. De mogelijkheid van de inzet van kernwapens als een onderdeel van de NAVO-veiligheidsdoctrine is echter ook onderdeel van de geloofwaardigheid van nucleaire afschrikking van de NAVO. Daarom ontraad ik deze motie en de wijze waarop die is opgesteld.

De **voorzitter**:
De motie op stuk nr. 50 wordt ontraden.

Minister **Berendsen**:
De motie op stuk nr. 51 zou ik "overbodig" willen geven. Dit doen we. We kijken welke stappen we steeds kunnen zetten om het non-proliferatieverdrag te blijven uitvoeren. Maar ik verwijs ook naar het debat over in welke situatie we momenteel zitten.

De **voorzitter**:
De motie op stuk nr. 51 is overbodig.

Minister **Berendsen**:
De motie op stuk nr. 54: oordeel Kamer.

De **voorzitter**:
De motie op stuk nr. 54: oordeel Kamer.

Minister **Berendsen**:
De motie op stuk nr. 56: ontijdig. Die ligt op het terrein van de minister van JenV.

De **voorzitter**:
Ik kijk naar het lid Rajkowski of zij de motie op stuk nr. 56 toch in stemming wil brengen. Wilt u 'm aanhouden? U kunt gewoon knikken: aanhouden of in stemming? U denkt er nog even over na, dus voorlopig wordt die in stemming gebracht.

Mevrouw **Dobbe** (SP):
De motie op stuk nr. 51 wordt overbodig verklaard. Toch kan deze minister in het debat geen enkele stap noemen die wordt gezet om het non-proliferatieverdrag na te leven, behalve te benoemen dat het einddoel totale kernontwapening is. Maar deze minister kan geen enkele stap noemen. Hoe kan deze motie dan overbodig zijn?

Minister **Berendsen**:
In dat geval wil ik toezeggen dat ik bij de eerstvolgende goede gelegenheid schriftelijk in een RBZ-brief of een passende brief een aantal woorden zal schrijven over de manier waarop we dit doen.

De **voorzitter**:
U zet het niet in een app, maar in een brief richting de Kamer.

Minister **Berendsen**:
Ik zei toch "brief"?

Aan ongecorrigeerde verslagen kan geen enkel recht worden ontleend.
Uit ongecorrigeerde verslagen mag niet letterlijk worden geciteerd.

De **voorzitter**:
Oké. Dan verstond ik het zelf niet. U zet het in een brief, om alle onduidelijkheid te voorkomen.

Minister **Berendsen**:
Volgens mij zei ik "brief", maar ik wil de voorzitter niet corrigeren.

Mevrouw **Rajkowski** (VVD):
Geen appjes, voorzitter, geen appjes!

De **voorzitter**:
Nee. Dan mevrouw Rajkowski over de motie op stuk nr. 56.

Mevrouw **Rajkowski** (VVD):
Klopt. Ik wil 'm dan toch aanhouden. Dan zal ik het bij JenV verder bespreken.

De **voorzitter**:
Op verzoek van mevrouw Rajkowski stel ik voor haar motie (37020-V, nr. 56) aan te houden.

Daartoe wordt besloten.

Minister **Berendsen**:
Voorzitter, mag ik nog één punt melden?

De **voorzitter**:
Dat mag, ja.

Minister **Berendsen**:
Ik weet niet helemaal of het de rol van mij als minister of van ons als kabinet is om dit te zeggen, maar we hebben het gehad over scenario-oefeningen en het doorlopen van scenario's. Wij doorlopen als kabinet ook scenario's. Wellicht is het een idee om met de Kamer te kijken of er mogelijke procedures zijn die wij samen een keer moeten doorlopen om ervoor te zorgen dat we goed voorbereid zijn op mogelijke scenario's in de toekomst. Ik leg dat even neer bij de Kamer. Het is misschien goed om daar het gesprek over te voeren.

De **voorzitter**:
Mevrouw Rajkowski wil daarop reageren.

Mevrouw **Rajkowski** (VVD):
Dat is zeker een goed idee. Dit ga ik ook graag aan. Ik moet zeggen dat we dit soort uitnodigingen de afgelopen jaren vaker hebben gehad van verschillende ministers. Daar ben ik altijd op ingegaan, maar het is nooit echt uitgevoerd. Ik neem deze uitnodiging dus nog een keer ter hand: laten we dit doen, want ik denk dat de volwassenheid in de politiek … Vragen zoals hoe we reageren, welke vragen we wel of niet stellen en hoe we bijdragen niet in de weg kunnen lopen, zou ik graag met elkaar willen beantwoorden.

Aan ongecorrigeerde verslagen kan geen enkel recht worden ontleend.
Uit ongecorrigeerde verslagen mag niet letterlijk worden geciteerd.

De **voorzitter**:
Het aanbod wordt van harte omarmd door de Kamer. We zien dus uit naar de uitnodiging. Dan geef ik graag het woord aan minister Yeşilgöz.

Minister **Yeşilgöz-Zegerius**:
Dank u wel, voorzitter. Ik heb eigenlijk alleen nog de moties, denk ik, en de vraag van de heer Hoogeveen of ik ook naar andere landen wil kijken. Ja, graag. Ik zal ook zeker naar Zuid-Korea kijken. Dank voor het advies. Misschien kan ik langskomen voor college. Meneer Van Lanschot, dank voor uw onvermoeibare inzet om het debat altijd langs de lijnen van de feiten te voeren.

Dan heb ik de motie op stuk nr. 48. Die krijgt oordeel Kamer.

De **voorzitter**:
De motie op stuk nr. 48: oordeel Kamer.

Minister **Yeşilgöz-Zegerius**:
Als ik het goed heb gedaan, ben ik bij de motie op stuk nr. 52.

De **voorzitter**:
Dat klopt.

Minister **Yeşilgöz-Zegerius**:
Die ontraad ik.

De **voorzitter**:
De motie op stuk nr. 52 wordt ontraden.

Minister **Yeşilgöz-Zegerius**:
De motie op stuk nr. 53: oordeel Kamer.

De **voorzitter**:
De motie op stuk nr. 53: oordeel Kamer.

Minister **Yeşilgöz-Zegerius**:
Bij de motie op stuk nr. 55 was ik even aan het zoeken. Er staat "onderzoeken", dus ik lees 'm als volgt. Ik wil even checken of dat overeenkomt met de bedoeling van de indieners. Ik wil ook kijken hoe bijvoorbeeld zo'n taskforce RAID wordt ingericht en wat het is, en die lessen meenemen naar wat wij van plan zijn. Ik wil het dus niet per se een-op-een doen, maar daar ook van leren en dit verwerken in onze plannen. Volgens mij mag ik 'm zo lezen.

De **voorzitter**:
Ik zie mevrouw Rajkowski knikken, dus u mag 'm zo lezen.

Minister **Yeşilgöz-Zegerius**:
Dan krijgt die oordeel Kamer.

De **voorzitter**:
De motie op stuk nr. 55: oordeel Kamer.

Aan ongecorrigeerde verslagen kan geen enkel recht worden ontleend.
Uit ongecorrigeerde verslagen mag niet letterlijk worden geciteerd.

Daarmee komen we aan het einde van de beantwoording van de zijde van het kabinet. Daarmee komen we ook aan het einde van dit debat over de verslechterende veiligheidssituatie in de wereld. Ik beëindig dit debat en daarmee de beraadslaging van vandaag.

De beraadslaging wordt gesloten.

De **voorzitter**:
Ik wens u allemaal een goede nacht. Slaap lekker en morgen gezond weer op. Dan beginnen we om 10.15 uur met het tweeminutendebat Landbouw- en Visserijraad van 23 en 24 november 2026. De griffier fluistert mij in dat de stemming over de moties aanstaande dinsdag is. Welterusten, allemaal.

Sluiting

Sluiting 22.21 uur.

Aan ongecorrigeerde verslagen kan geen enkel recht worden ontleend.
Uit ongecorrigeerde verslagen mag niet letterlijk worden geciteerd.